

Finska arméns reträtt från Tavastehus till Österbotten våren 1808.

I.

Hemliga krigsberedningen och den kungliga instruktionen.

Utgångspunkten för en undersökning av reträtten från Tavastehus år 1808 måste tagas i de planer för Finlands försvar, som utarbetats redan före krigsutbrottet, närmast inom den s. k. Hemliga krigsberedning, som tillsattes den 11 jan. 1808. Det första meddelandet härom upptager 5 namn: presidenten i Krigskollegium Bror Cederström, generaladjutanten för flottorna S. M. von Rajalin, statssekreteraren i krigsexpeditionen Carl Lagerbring, generalfälttygmästaren C. G. Helvig och generalkvartermästaren G. W. af Tibell¹. Sedan tillkommo överbefälhavaren i Finland, tjänstgörande generaladjutanten för armén excellensen W. M. Klingspor, som blev kommitténs ordförande, chefen för fortifikationen generallöjtnanten Nils Mannerskantz och chefen för finska generalkrigskommissariatet översten E. A. af Schenbom. Hemliga krigsberedningen hade alltså inalles 8 ledamöter.

Det mest frapperande i den ursprungliga sammansättningen är väl, att Klingspor ej medtagits, ehuru båda hans ämbeten tyckas skola ha gjort honom självskrivnen. Det egenomliga i förhållandet understrykes även av att han trots sitt ordförandeskap knappast spelat någon roll för utformningen av beredningens utlåtande. Ledningen i kommittén togs av

¹ Kungl. brev t. B. Cederström o. J. C. Toll ^{11/1} 1808 (konc.), L 315 b, UUB; jfr C. Lagerbring t. Toll ^{12/2} 1808, Tollska saml., C, LUB; Sveriges krig åren 1808 och 1809 utg. af Generalstabens krigshistoriska afd., II (1895), s. 86.

statssekreteraren Lagerbring, vilket synes ha berott på personliga egenskaper samt överlägsen ämbetsmannarutin ¹.

Grundläggande för kommitténs arbete blev nämligen ett av Lagerbring författat och den 20 jan. i beredningen uppläst betänkande. I fråga om den punkt som här närmast intresserar heter det, att då Finlands försvar under vintern ej kunde bli långvarigt, skulle reträtt verkställas »åt Österbotten och så vidare». Åtgärder borde genast vidtagas för att upplägga magasin för den retirerande arméns behov. Att yttrandet icke var ett på uppdrag utarbetat förslag till betänkande utan ett personligt inlägg synes klart framgå av slutorden, vari Lagerbring anhöll, »att Beredningen icke täcktes illa uptaga detta mitt hastiga ögonkast öfver allmänna ställningen och flere viktiga delar af Rikets försvar, ty langt ifrån att dermed vilja underrätta någon af Herrar Ledamöter uti ämnen som af dem vida bättre än af mig kännas, har jag endast åsyftat en slags ordning för de öfverläggningar . . . Beredningen åligger». Lagerbrings egen starkt pessimistiska syn på försvarsmöjligheterna framgår även av ett brev från början av mars, vari hela Finland utom fästningarna betraktades som i fiendens våld och bekymmer uttalades om arméns räddning ².

Beredningens skrivelse till konungen berör visserligen

¹ Även efter sin avgång som statssekreterare dominerade Lagerbring det försvarspolitiska utredningsarbetet. Han var således upphovsmannen till 1809—10 års försvarskommittés betänkande. G. Heckscher, Konung och statsråd i 1809 års författning (1933), s. 127 not 7. — Lagerbring torde f. ö. ha spelat en betydande roll i svensk politik 1808—1809; jfr H. G. Trolle-Wachtmeister, Anteckningar och minnen (E. Tegnér, Valda skrifter, IV, 1905), s. 133; Biographiskt Lexicon öfver namnkunnige svenske män, VII (2 uppl., 1876), s. 238 ff. G. Samuelsson, Lantvärnet 1808—1809 (1944), s. 341 är dock av annan mening.

² Koncept av Lagerbring med påteckning, att det upplästes ²⁰/₁ 1808, L 315 b, UUB; Lagerbring t. Toll ⁴/₃, Tollska saml. C, LUB. Om Lagerbrings verksamhet i krigsberedningen jfr G. M. Armfelt t. J. F. Aminoff ¹³/₂ 1808, cit. C. von Bonsdorff, Gustav Mauritz Armfelt. Levnadsskildring. II (SSLF 223, 1931), s. 398, 409, där statssekreteraren ensam säges ha gjort allt som utträttats i beredningen. Detta tyder även på att Lagerbring handlade oberoende av Klingspor, som sedan gammalt var föremål för Armfelts ovilja. Se C. v. Bonsdorff, a. a., bl. a. I, s. 131, II s. 58 f., 123 ff., 173 ff. Lagerbring

flera frågor än Lagerbrings yttrande, men den ansluter sig i de gemensamma partierna nära, delvis nästan ordagrant, till detta ¹. Om Finlands försvar heter det, att så mycket som möjligt av armén borde räddas och trupperna därför dragas »åt Österbottniska sidan». Proviant borde uppläggas på de platser, vilka de kunde väntas tåga igenom eller någon tid uppehålla sig på. En förständig och driftig person borde sändas att ombesörja detta ².

Skrivelsens ordalag verka således, som av de citerade uttrycken torde framgå, något mer optimistiska än Lagerbrings yttrande, vilket möjligen tyder på att meningarna i beredningen varit delade ³. I ett med överste af Schenbom sänt brev till konungen föreslog f. ö. Lagerbring, tydligen som sin personliga mening, att generalintendenten genast skulle sändas till Finland för att upplägga magasin, vilket även blev fallet ⁴. Därmed var ock den blivande överbefälhavaren i betydande utsträckning bunden i sina dispositioner, vilka instruktioner han än f. ö. kunde erhålla, då armén måste följa de vägar och uppehålla sig på de platser, där magasin funnos.

Det var helt naturligt statssekreteraren Lagerbring, som uppsatte konceptet till den kungliga instruktionen för Fin-

talade även själv (i brev till Toll ¹²/₂ 1808, a. st.) ironiskt om att Klingspors avresa från Stockholm skett ej »utan fugtigt öga». Med Armfelt tycks han däremot sedan länge varit ganska förtrolig. Se Bonsdorff, a. a., bl. a. I, s. 212 not 2, 323, 349 f.

¹ Detta gäller bl. a. den inledande politiska översikten, där dock namnet Napoleon utbyts mot Bonaparte.

² Hemliga krigsberedn. t. kon. ³¹/₁ 1808, konc., L 315 b, UUB, tr. [M. J. Crusenstolpe] Portefeuille, III (1842), s. 127 ff., där det (s. 128 not) upplyses, att även själva expeditionen är skriven av Lagerbring, liksom f. ö. alla beredningens koncept i L 315 b, UUB.

³ Något protokoll finns tyvärr ej bevarat, vilket uppges av S. Carlsson, Gustaf IV Adolfs fall (1944), s. 88 not 3. Det torde dock kunna antagas, att Tibell varit av avvikande mening, då han i p. m. ⁰/₃ 1808 (Krigshandl. 1808—09 vol. 22, KrA, tr. i KVH 1818, tr. 1822, s. 49), yrkade på en huvuddrabbning, om någon utsikt till framgång funnes.

⁴ Lagerbring t. kon. ¹/₂ 1808, konc., L 315 b, UUB; jfr Sveriges krig åren 1808 och 1809, II, s. 88.

lands försvar, vilken dock ej endast kom att bygga på krigsberedningens förslag utan även på en skrivelse från Klingspor till konungen. Dennas innehåll var likväl blott av kompletterande art och rörde olika detaljer samt Savolaksbrigadens rörelser, som ej närmare beaktats av kommittén¹. I instruktionen har infogats en mening, att ehurn arméns räddning och fästningarnas bevarande vore den främsta uppgiften, »wänte WI likväl att I så langt möjligt kan blifva, söken att den inträngande fienden hindra och emotstå, samt icke förr än nöden påtränger, retraiten företagen»². Tillägget har, sannolikt med rätta, antagits härröra från Gustav IV Adolf själv³. Det inskräptes dock, att allt ej kunde på förhand beräknas, varför konungen litade på Klingspors försiktighet.

II.

Instruktionens förhållande till äldre försvarsplaner.

Instruktionen för Klingspor har blivit skarpt klandrad⁴. Dess sammanhang med äldre försvarsplaner och tidens gängse åsikter förtjänar därför att något närmare utredas.

En av de djupaste orsakerna till den försvarsplan, som

¹ Klingspor t. kon. $\frac{3}{2}$ 1808, Överbefälhavarens i Finland skriv. t. K. M:t vol. 21, RA.

² Kungl. instruktion för Klingspor $\frac{4}{2}$ 1808, Krigshandl. 1808—1809, vol. 80, KrA, tr. Sveriges krig, II, bil. 18. — Av koncepten till instruktion och protokoll inför konungen $\frac{4}{2}$ (L 315 b, UUB) framgår, att det senare, vari det även heter, att försvaret ej kan bli långvarigt, skrivits före det förra. En jämförelse med originalprot. i RA visar även, att Lagerbrings koncept ändrats före justeringen.

³ J. R. Danielson(-Kalmari), Finska kriget och Finlands krigare 1808—1809, öfvers. af W. Söderhjelm (1897), s. 66 f. — Antagandet styrkes möjligen i någon mån av formuleringen i Originalprot. i krigsärenden $\frac{4}{2}$ 1808 (RA) men framför allt av Gustav IV Adolfs stora ovilja mot reträtter. Se t. ex. hans brev till Klingspor $\frac{10}{5}$ 1808, Klingspors arkiv, KrA. C. v. Bonsdorff har (a. a. II, s. 408) framkastat tanken, att Armfelt påverkat kungen, vilket ej är uteslutet.

⁴ Bl. a. redan av Fr. Ehrenheim (Medborgerlig militär-tidning 1828 n:r 13) och E. G. Geijer (Saml. skrifter, VIII, 1875, s. 244 f.). Av senare kritiker må nämnas C. O. Nordensvan, 1808 (1908), s. 75 f.

Hemliga krigsberedningen 1808 utformade, var säkert den pessimism, som sedan länge rådde beträffande möjligheterna att försvara Finland, icke minst i den östra rikshalvan¹. Särskilt på 1780-talet rådde där en dyster stämning, och från detta årtionde härstamma de planer, som 1808 skulle om-sättas i praktiken².

Redan 1782 hade den dåvande överbefälhavaren i Finland Fr. Posse fäst uppmärksamheten på risken för ett ryskt framträngande genom Savolaks till Österbotten³. Tanken på ett återtåg från södra Finland borde då ligga nära, men då denna 1784 första gången utvecklades av sedermera fältmarskalken J. C. Toll, var det utan känt samband med Posses farhågor. Vid ett plötsligt ryskt anfall borde de södra finska infanteriregementena kastas in på Sveaborg, medan kavalleriet skulle retirera norrut utan att taga några risker. Fien-den skulle då nödgas dela sin styrka, och när hjälp hann anlända från Sverige, fanns så möjlighet att ge kriget en annan vändning⁴.

E. L. Birck, som starkt betonat Tolls militära duglighet⁵, anser hans idéer om Finlands försvar väl grundade, då man hade att räkna med ett samtidigt danskt angrepp. Utländsk hjälp synes dock ha ingått som en förutsättning för planen⁶.

¹ Se härom bl. a. E. L. Birck, General Tolls krigsplan år 1788 (1944), s. 27, 40, 131 och där anförd litteratur samt C. v. Bonsdorff, *Opinioner och stämningar i Finland 1808—1814* (SSLF 141, 1918), s. 4 ff. och H. Hornborg, *Förgätna öden* (1937), s. 93 f.

² Detta sammanhang betonades särskilt av prof. B. Lesch i en gästföreläsning vid Lunds universitet 9/1 1943. Jfr Birck, a. a., s. 23. Det militära läget var även ogynnsamt för Finlands försvar. Jfr om förhållandena 1808 nedan s. 76 f.

³ B. Lesch, Jan Anders Jägerhorn (SSLF 288, 1941), s. 31; Dens., *En försvarspolitisk konflikt på 1780-talet* (FHT 1943), s. 112 f.

⁴ Birck, a. a., s. 20 ff.; Lesch, J. A. Jägerhorn, s. 34. Tanken gillades helt av överamiralen C. A. Ehrensvärd. B. Lesch, C. A. Ehrensvärd och Östersjöproblemet. *Hist. o. litteraturhist. studier 17* (SSLF 289, 1942), s. 82 f. Det ansågs nästan självklart, att de finska trupperna ej hade någon utsikt till framgång på öppna fältet. Birck, a. a., s. 26.

⁵ Birck, a. a., s. 9, 12 ff.

⁶ Birck, a. a., s. 23 f. Ett danskt angrepp väntades ju också 1808.

År 1785 föreskrevs i en ny instruktion för Posse, att om finska armén ej kunde hålla stånd i en ställning mellan Helsingfors och Koskis, öster om Tavastehus, skulle den småningom draga sig tillbaka till Österbotten, sedan fästningarnas garnisoner förstärkts¹. Detta har tolkats som ett erkännande av att Finland ej kunde försvaras med egna krafter, varför Gustav III ville söka rädda, vad som räddas kunde, nämligen armén².

Senare uttalanden om möjligheten att försvara Finland äro också i allmänhet pessimistiska. Gustav III hade redan 1783 förklarat, att Finland en vinter kunde överrumpas så grundligt, att armén ej hunne samlas. Landet påstods därför vara bäst försvarat, om alla trupper koncentrerades till Sverige³. I en promemoria från år 1787 av dåvarande majoren H. G. von Kierting (senare Wårnhjelm) sades ett försvar vara utsiktslöst, innan fästningsverkens antal betydligt ökats⁴. Också den blivande generallöjtnanten G. C. von Döbeln fann i en odaterad uppsats troligen från 1800-talets första år, flera fästningar nödvändiga och risken för en rysk överrumpning stor⁵. Med hjälp av Sveaborg och befästningar i norra Finland kunde den östra rikshalvan dock återtagas, då rysarnas operationslinje bleve för lång.

Flera uttalanden från olika tillfällen under de sista 25 åren före krigsutbrottet peka alltså i samma riktning. Det militärpolitiska och militärgeografiska läget hade under denna

¹ Lesch, J. A. Jägerhorn, s. 34 ff.; Dens., FHT 1943, s. 115.

² J. Juva, Suomen puolustuskysymys 1772—1788 (Turun historiallisen yhdistyksen julkaisuja, VIII, 1942), tyskt referat, s. 15.

³ Gustav III t. Toll $\frac{9}{6}$ 1783, tr. [C. W. Lilliecrona,] Fältmarskalken grefve Johan Christopher Toll, II (1850), s. 4; jfr Birck, a. a., s. 26 not 2.

⁴ H. G. v. Kierting, Försök att projectera Finnlands försvar, Tollska saml., D 2 b, LUB. Jfr Lesch, FHT 1943, s. 121 f.; Juva, a. a., tyskt referat, s. 15. I denna plan är det emellertid ej fråga om någon reträtt.

⁵ »Äro Sveriges gräntsor tilförlitligen försvarade af natur och konst», Döbelnska arkivet, vol. XII, KrA, delvis tr. [E. G. v. Döbeln,] Några anteckningar om och af general von Döbeln, I (1856), s. 167 ff. och Alma Söderhjelm, Georg Carl von Döbeln (1937), s. 157 ff. Tillkomsttiden kan ej exakt anges, se S. Waller, Georg Carl von Döbeln (1947), s. 11.

period ej undergått några större förändringar, varför uttalandena från 1780-talet kunde vara giltiga även 1808. En mer optimistisk syn möter emellertid i en av sedermera generalen M. F. F. Björnstjerna författad försvarsplan, som dock endast räknar med ett sommarfälttåg¹. Det bör även observeras, att tre av Klingspor själv författade utkast ej heller äro särskilt pessimistiska eller visa någon speciell benägenhet för reträtt. Fästningar borde byggas i gränstrakterna och truppers styrka ökas, helst med 18,000 man. Om huvudhären bleve nödsakad att retirera från gränsen, skulle den ta sin tillflykt till Sveaborg och där invänta förstärkningar från det egentliga Sverige. Klingspor underströk emellertid vikten av att Savolaks försvarades, då fienden eljest kunde ta de i södra Finland opererande trupperna i flanken eller avskära deras förbindelser med Österbotten. Generalen tänkte f. ö. närmast på ett sommarfälttåg, ehuru även förhållandena vintertid på ett något förvirrat sätt inblandades².

Den kungliga instruktionen var således grundad på gängse uppfattning om svårigheterna att försvara Finland, särskilt under vintern, och ej på någon enskild individs, allra minst Klingspors, personliga åsikter³. Nästan alla uttalanden från våren 1808 äro också i högsta grad pessimistiska⁴. Det har träffande anmärkts, att »Gud nåde oss»-stäm-

¹ Sveriges krig, II, s. 67 ff., s. 463. Det har antagits, att den bekante Samuel Möller haft med planens tillkomst att göra. Se referat (FHT 1940, s. 140) av E. W. Juva, Kärityksiä Suomen puolustuksen luonteesta 1800-luvun alussa (HA 1940, s. 110 ff.).

² Original i Klingspors arkiv, KrA, tr. [C. F. Ridderstad,] Gömdt är icke glömdt, VI (1849), s. 3 ff. N:r 1 och 3 synas ha författats på 1790-talet, medan n:r 2 skrivits 1804. (Jfr Danielson, Finska kriget, s. 57 not 1). I Sveriges krig, II, s. 59 ff., ha de 3 koncepten oriktigt behandlats som ett. — Samuelsson, Lantvärnet, s. 35, torde väl mycket betona de optimistiska samtida uttalandena.

³ Denne har dock ofta utpekats som den närmast ansvarige både av samtida som F. Ehrenheim (Medborgerlig militär-tidning 1828, n:r 13, jfr även Mémoires du lieutenant général de Suremain, 1902, s. 89), och av moderna historiker som P. Sörensson (art. W. M. Klingspor, Svensk uppslagsbok, XV, 1933, spalt 548).

⁴ Armfelt var mycket pessimistisk i sina brev. Se bl. a. Ridderstad,

ningen var typisk för en stor del av den bildade överklassen i det dåtida svenska riket¹.

III.

Den kungliga instruktionen och samtida strategisk uppfattning.

Sjuttonhundredatals-strategien, som ännu i början av 1800-talet var den förhärskande utom i Napoleons arméer², gick som bekant ut på att genom skickliga manövrer, särskilt operationer mot fiendens flanker och rygg, nå sitt mål utan

a. a., IV (1847), s. 14, 19; Danielson, a. a., s. 62 f.; C. v. Bonsdorff, G. M. Armfelt om kriget i Finland 1808 (FHT 1921), s. 119 ff.; Dens., G. M. Armfelt, II, s. 409 ff. Andra som ansågo försvaret mer eller mindre hopplöst voro J. F. Aminoff och C. A. Brakel (Danielson, a. a., s. 34 f., 73 f.), C. W. Brusin och J. Z. Duncker (Tito Colliander, Den femte juli, 1944, s. 50 f.), C. G. Ehrnrooth och H. C. Reuterskiöld (Danielson, a. a., s. 69, 73 f.) samt G. och C. Schauman (G. Schauman, Kulturhistoriska och andra uppsatser, 1912, s. 143, 160 f.). Också kommandanten på Svartholm C. M. Gripenberg hörde till pessimisterna. H. Hornborg, Förgätna öden, s. 146. Jfr även P. J. Bladh t. C. E. Bladh ^{20/2} 1808, (tr. C. E. Bladh, Minnen från finska kriget åren 1808—1809, 1849, s. 8 ff.); L. v. Engeström t. P. A. Wallmark ^{11/3}, Ep W 4: 6, KB; W. af Petersens t. C. E. Gyllensköld ^{3/3}, F 822 c, UUB; E. Tegnér t. C. Myhrman ^{24/3} (E. Tegnér, Samlade skrifter utg. av Fr. Böök o. E. Wrangel, II, 1919, s. 361); E. Bergstedt t. L. v. Engeström ^{18/3} o. S. N. Casström t. dens. ^{28/3}, Ep E 10: 6, KB; ant. av P. Tham ^{12/3}, X 302 c, UUB samt uppgifter om stämningen i Åbo, E. Anthoni, Jacob Tengström och stiftsstyrelsen i Åbo stift 1808—1832, I (1923), s. 59 ff.

¹ H. Hornborg, Förgätna öden, s. 149. — Den allmänna livsåskådning, som låg bakom den slappa, pessimistiska inställningen till rikets livsfrågor synes tyvärr aldrig ha fått någon helt uttömmande behandling. Jfr dock G. Nikander, Andliga strömningar i Åbo under den gustavianska tiden i deras samband med 1808 års finländska politik (FT bd 75, 1913, s. 309 ff.); E. Anthoni, a. a., I, s. 70 ff.

² Napoleons strategi beaktas ej i det följande, då Tibell var nästan den ende i Sverige som stiftat praktisk bekantskap därmed. Möjligheten att göra det på teoretisk väg torde även ha varit rätt begränsad. En framställning av Jomini blev tillgänglig på svenska först 1818. A. Jansson, Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget (1935), s. 386. — Ännu Moreau var f. ö. manöverstrateg, vilket ej kan klandras. H. Delbrück, Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der pol. Geschichte, IV (1920), s. 500 f.

att leverera batalj. T. o. m. Fredrik II hade förklarat denna metod för den riktiga, och erfarenheten från 7-åriga kriget anses ha styrkt uppfattningen, att även vunna drabbningar voro till skada ¹.

D. H. von Bülow, som intager en ganska framskjuten plats bland de krigsvetenskapliga författarna, drog de yttersta konsekvenserna av manöverstrategien ². Då hans förnämsta arbete sedan år 1801 förelåg på svenska under titeln »Det nyare krigssystemets esprit, härledd ifrån grundsatsen om en basis för krigs-operationer» och hans författarskap förefaller ha högt uppskattats i Sverige ³, synes det lämpligt att något närmare redogöra för den tyske teoretikerns åsikter i den mån de kunna vara av intresse för här behandlade problem.

Hela arbetet bygger, som redan av titeln framgår, på nödvändigheten av en operationsbas, som kan täcka alla fälthärens behov (se t. ex. s. 22). Det gällde därför framför allt att tillse, att de egna förbindelselinjerna ej avbrötos (s. 28 f., jfr. s. 55, 60). Motståndarens magasin borde i långt högre grad än hans trupper

¹ H. Delbrück, a. a., IV, s. 437, jfr s. 447. — Om krigsvetenskapens utveckling under senare delen av 1700-talet se utom Delbrücks arbete M. Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften vornehmlich in Deutschland*, III (*Geschichte der Wissenschaften in Deutschland. Neuere Zeit*, XXI: 3, 1891); C. v. d. Goltz, *Roszbach und Jena* (1883).

² Delbrück, a. a., IV, s. 450; F. v. Meerheimb i *Allgemeine Deutsche Biographie*, III (1876), s. 515 ff.; Jähns, a. a., III, s. 2133 ff.; H. v. Caemmerer, *Die Entwicklung der strategischen Wissenschaft im 19. Jahrhundert* (1904), s. 1 ff.; A. Jansson, a. a., s. 382 ff.

³ Översättningen, till vilken alla hänvisningar i det följande göras, hade föranletts av generalen C. G. Sinclair, som även försåg den med ett högst berömmande förord. År 1812 användes arbetet vid J. P. Lefréns föreläsningar för ingenjörskårens officerare (Jansson, a. a., s. 379). Den unge gardesofficern N. C. Mörner förklarade sig 1808 så mycket gilla Bülows åsikter, att han önskade översätta dennes senaste arbete. N. C. Mörner t. C. G. Mörner ^{13/12} 1808, Esplunda. (Landshövdingen greve Axel Mörner har benäget låtit mig ta del av N. C. Mörners brev t. sin far 1808—1809.) De unga officerarnas beundran för Bülow framgår även av gardeskaptens H. G. Wrangels brev t. brodern L. U. C. A. Wrangel ^{5/10} 1808, ^{21/2} 1809, *Handl. ang. släkten Wrangel af Adinal*, RA.

vara främsta målet för operationerna. Det finnes ej någon position, som icke kunde kringgås (s. 58 f., 132). Antalet soldater bleve så avgörande (s. 135). Endast förtvivilade situationer kunde förklara, att man sökte batalj (s. 206), men några verkligt avgörande strider finge man ej mer räkna med (s. 191) ¹.

Om reträtt bleve nödvändig, finge den ej ske på blott en väg utan excentriskt ², då fienden eljest skulle kunna genskjuta den återtågande med sin huvudstyrka, medan en mindre avdelning genom skärmytslingar sökte försena reträtten (s. 54, 58). Angriparens kraft skulle emellertid avtaga, om framryckningen bleve långt utsträckt, särskilt om de s. k. naturliga gränserna överskredos ³. Möjligheten att tränga tillbaka fienden ökades sålunda, ju längre denne tilläts rycka fram (s. 143 f.; jfr s. 156 f.). Framgång kunde dock blott vinnas genom offensiva operationer mot flankerna (s. 157).

Tankegången är ungefär densamma i ett annat berömt verk »General Lloyds practiska och politiska handbok för officerare», som ehuru äldre än D. H. von Bülow's arbete först året innan detta förelåg på svenska men också åtnjöt stort anseende under den närmast följande tiden ⁴.

Lloyd rekommenderade angrepp mot fiendens förbindelselinjer (s. 69, 78 f.) och magasin, varvid det gällde att handla snabbt (s. 71). Vid försvarskrig borde man undvika batalj, då ett nederlag skulle vara förskräckligt. I stället rekommenderas en metod liknande den ryssarna senare använde mot Napoleon 1812 (s. 75 f.).

¹ Jfr Klingspor t. C. J. Adlercreutz ^{12/7} 1808, tr. MKA, I (1884), s. 68, med som av innehållet framgår oriktig datering ^{12/9}. — Översättaren har i en not anmärkt, att slaget vid Marengo ej tycktes stämma med denna tes.

² Detta bestreds dock av J. P. Lefrén. A. Jansson, a. a., s. 384.

³ Dessa spela överhuvudtaget en stor roll för Bülow. Bl. a. förklaras (s. 141, 168), att de små stater, som lågo inom en stormakts naturliga gränser i längden ej vore i stånd försvara sig. För Sveriges del kunde då den slutsatsen dragas, att detta var fallet med Finland. I »General Lloyds practiska och politiska handbok för officerare» (övers. 1800) säges det (s. 106 f.) rent ut, att Sverige gjorde klokast i att avstå Finland, som det ej var i stånd att försvara mer än en månad. Naturen skulle förr eller senare ta ut sin rätt. Översättaren polemiserar visserligen (s. 107 not) mot denna uppfattning, men det är tydligt, att den måste öva inflytande på de svenska generalerna, vilket även märkes i den av en anonym sådan författade inledningen (s. 17 f.).

⁴ A. Jansson, a. a., s. 380. Om Lloyd och hans krigsvetenskapliga arbeten se f. ö. Delbrück, a. a., IV, s. 448; Jähns, a. a., III, s. 2102 ff.

Det vore absolut nödvändigt att göra sig av med de trupper, som hotade ens flanker. Det hjälpte därvid ej att slå dem man hade framför sig (s. 77). Magasinens läge vore avgörande för krigsoperationerna (s. 113).

Båda de refererade författarna hade utformat sina åsikter före Napoleons framträdande. Detta hade dock ej gjort dem föråldrade, ty liknande idéer möta hos den fältherre vilken näst den franske kejsaren ansetts som tidens främste, ärkehertig Karl av Österrike ¹.

Ärkehertigen rekommenderade visserligen en avgörande strid (I, s. 3) men ej alltid vid defensivkrig (I, s. 10), som han därför fann mycket svårt att föra. När det gällde skyddet av operationsbas och förbindelselinjer var han nästan lika försiktig som 1700-talsstrategerna. Fienden finge aldrig tillåtas komma någon punkt på den egna härens förbindelselinjer närmare än denna själv var (I, s. 6, 237). Dessas skyddande vore nämligen det grundläggande. Djärvt framträngande eller uthålligt försvar vore eljest fördärligt (I, s. 239; jfr s. 245). Utmanövrering kunde ske genom strövkårer mot förbindelselinjerna (I, s. 23). Blott om statens hela existens stode på spel, finge man med underlägsna krafter våga en förtvivlad strid (I, s. 330).

Liksom D. H. von Bülow ansåg ärkehertigen, att en armés försörjning måste grundas på magasin, då rekvisitioner blott kunde göras i fiendeland (I, s. 331 f.) ². I motsats till den preussiske officeren ansåg han däremot ej truppernas antal vara den allt avgörande faktorn. Den beslutsamme fältherren hade övertaget över den långsamt betänksamme (II, s. 307, 366). En försvarare hade även den fördelen att kunna kasta sig över en av fiendens kolonner under uppmarschen (I, s. 254).

¹ Hänvisningarna i det följande ske till ärkehertigens *Auserwählte Schriften*, I—II (1893), som omfatta de 1806 skrivna *Grundsätze der höheren Kriegskunst für die Generäle der österreichischen Armee*.

² Denna tanke behärskade även på 1780-talet den svenska arméns underhållsreglemente. Birck, *General Tolls krigsplan*, s. 170. I 1796 års fältstatsreglemente § 14 medgavs däremot rekvisitioner men endast på vissa villkor. Bestämmelserna i 1772 års RF § 45 voro även ganska snäva, och den allmänna opinionen tycks rent av ha ansett tvångsrekvisitioner i eget land som svåra övergrepp. Se C. E. Alopaeus' dagboksanteckningar ^{1/5}, ^{10/5} 1808 (A. Neovius, *Ur Finlands historia*. Publikationer ur de Alopaeiska pappren, I, 1890—91, s. 70, 76 f.), där en kaptens vägran att lyda Klingspors order att uttaga mat av några byar omtalas med beundran.

Ärkehertigens uppfattning var visserligen något mer optimistisk och gynnsammare för uppkomsten av en offensivanda än de äldre krigsteoretikernas, men omsorgen om förbindelselinjerna och magasinerna sköts alltjämt så starkt i förgrunden, att man knappast kan tala om en annan strategi¹.

Det försiktiga retirerandet låg ju också till grund för de ryska operationerna år 1812. Tsaren hade redan året innan förklarat, att arméns räddning skulle bli främsta syftet för dess rörelser vid en eventuell fransk invasion². Metoden tillämpades som bekant med största framgång och visade sig åtminstone i detta fall kunna omintetgöra en på förintelsestrategi grundad fälttågsplan. Detta befäste givetvis tron på de gamla teorierna och bidrog till att den s. k. centralförsvartanken kom att dominera åtminstone svensk försvarspolitik under större delen av 1800-talet³.

De ledande teoretikerna under 1800-talets förra hälft voro också alltjämt i stor utsträckning anhängare av ett försvar baserat på reträtt till landets inre. I Sverige gällde detta främst tidens mest betydande teoretiker generalen J. P. Lefrén, som under åberopande av Lloyd hävdade den gamla välkända satsen att angriparens styrka skulle försvagas genom förbindelselinjernas längd. Först sedan detta skett, borde en avgörande strid vågas⁴.

¹ Jfr Caemmerer, a. a., s. 45 ff. Ärkehertigens teorier sägas ännu 1866 ha påverkat österrikarnas krigföring (a. a., s. 55 f.).

² M. Lehmann, Scharnhorst, II (1887), s. 408.

³ Se härom framställningen hos Allan Jansson, Försvarsfrågan i svensk politik från 1809 till Krimkriget, särskilt s. 375 ff. Ännu på 1880-talet kunde en högre svensk militär föreslå, att i händelse av ett angrepp österifrån armén skulle ta ställning i norra Västergötland och regeringen flytta till Karlstad eller ännu längre västerut. O. Lybeck, Sjöförsvarsfrågan förr och nu (Tidskrift i sjöväsendet, årg. 99, 1936), s. 588 f.

⁴ Jansson, a. a., s. 384 f.; jfr s. 67 ff., 380. — I C. v. Greiffs krigsvetenskapliga tidskrift *Hermathène* år 1823 (häfte 1, s. 102 ff.) återgavs en av utgivaren bearbetad uppsats *Coup d'œil militaire* hämtad ur en tysk tidskrift från 1807. Här erkändes väl, att ej alla bataljer vore att anse som fel, men det hävdades, att en vunnen strid dock kunde vara det. Man borde hellre göra som ryssarna 1812 och söka hindra fiendens tillförsel. Den främsta uppgiften vore att sörja för den egna härens underhåll och störa fiendens.

Liknande åsikter möta i viss mån hos Jomini¹, den napoleonska krigskonstens främste teoretiker, och, i vida högre grad, hos den preussiske generalen C. von Clausewitz i hans betydelsefulla och mot manöverstrategien principiellt avvisande krigsvetenskapliga arbete »Vom Kriege»².

Clausewitz framhöll, att en här måste tänka på sin bas och att dess rörelser bestämdes av bevarandet av förbindelserna med denna (II, s. 97, 99, 125). Han tvivlade dock på strategiska kringrännningar (I, s. 208). Den underlägsne borde istället retirera (Hinterlassene Werke VII, 2. Aufl. 1862, s. 99 f.). Återtåg till det inre av landet skulle dock ske blott då man var för svag eller ville vinna tid (II, s. 326, 160 f.). Ett särskilt kapitel har ägnats åt denna försvarsform (II, s. 280 ff.), där det betonas, att reträtten borde företagas innan hären blivit slagen och verkställas under dagliga, oavgjorda skärmytslingar (II, s. 281 f.). Den dåliga årstiden vore särskilt lämplig för återtåg, ty den förföljande fienden skulle då lida mer (II, s. 285 f.). Målet för den anfalandes operationer borde vara att sätta motståndarens trupper ur stridbart skick, ty eljest kunde de frivilligt retirera för att senare desto lättare återta det förlorade (II, s. 305). För reträtt till det inre av landet fordrades särskilda geografiska eller andra förutsättningar (II, s. 160 f.). Sverige vore det enda europeiska land, som i detta avseende vore i ett lika gynnsamt läge som Ryssland (II s. 127)³.

Den svenska försvarsplanen för Finland 1808 byggde således ej blott på inom landet gängse idéer och äldre därpå grundade projekt utan även på samtidens allmänna teoretiska uppfattning, som ännu länge i betydande grad skulle behärska europeisk strategi, särskilt i fråga om ett vidsträckt lands försvar mot en överlägsen angripare, och som genom 1812 års händelser i Ryssland ansågs ha fått förnyat stöd av den praktiska erfarenheten. Det må emellertid framhållas, att tillämpningen av dessa metoder i Finland år 1808 uppen-

¹ Jansson, a. a., s. 387 f. Jfr Caemmerer, a. a., s. 22 ff.

² Hänvisningarna i det följande ske till editionen i Hinterlassene Werke, I—II (3. Aufl., 1867). Om Clausewitz jfr f. ö. Caemmerer, a. a., s. 58 ff.; Jansson, a. a., s. 388 ff.

³ Jansson (a. a., s. 396) konstaterar, att eftersom Clausewitz och Lefrén kommo till samma resultat beträffande ett centralförsvar, visar detta, att tanken var ett fullödigt uttryck för tidens krigskonst.

barligen berodde på att de fästningar och truppstyrkor, som bl. a. Klingspor ansett nödvändiga för ett försvar redan i gränstrakterna, ej kunnat åstadkommas.

IV.

Det militära läget och krigsrådet i Tavastehus.

Då de ryska trupperna den 21 februari 1808 trängde över Finlands gräns, hade deras överbefälhavare generalen F. W. von Buxhövden till sitt förfogande dels två divisioner om tillhopa nära 17,000 man för operationer i landets södra delar, dels en division om c:a 7,000 man under generallöjtnant N. A. Tutjkovs befäl, vilken skulle rycka in i Savolaks¹. Mot dessa fientliga styrkor, sammanlagt nära 24,000 man, kunde tjänstgörande överbefälhavaren i Finland, generallöjtnanten C. N. af Klercker, sedan nära 7,600 man avdelats till garnisonerna på fästningarna Sveaborg och Svartholm, omedelbart endast disponera 7,600 man i södra Finland och 4,000 i Savolaks under brigadchefen J. A. Cronstedts befäl. Härtill kommo visserligen 1,900 man huvudsakligen nordfinska trupper. Av dessa hunno före reträttens början blott 5 kompanier av Österbottens regemente att förena sig med huvudarmén. Trupperna i reserv ökades dock samtidigt genom nyuppsättningar och mindre förstärkningar från Sverige till 2,900². Den ryska fälthären i södra Finland var emellertid dubbelt överlägsen den svenska även sedan denna fått mottaga den lilla förstärkningen, medan Tutjkovs överlägsenhet var något mindre. På båda krigsskådeplatserna var den ryska övermakten så förkrossande, att utgången av en strid

¹ Sveriges krig, II, bil. 15—17, jfr a. a., II, s. 81 ff. Dessutom funnos åtskilliga tusen man ryska trupper i reserv. Se Sveriges krig, II, s. 79, 85. Enligt uppgift sammandrogs enbart till försvar av ryska Finlands kust en kår som räknade ej mindre än 24 bataljoner, medan anfallshären bestod av 36. Se A. I. Michailofski—Danilefski, Beskrifning öfver Finska kriget . . . 1808 och 1809. Öfvers. (1850), s. 51.

² Sveriges krig, II, bil. 21, 26; jfr bil. 43, 63.

mänskligt att döma varit given, då försvararna på grund av årstiden ej kunde draga nytta av de många vattendragen. Vanligen framhålles dock, att ryssarnas övermakt ej var så förkrossande¹. Man förbiser då att fästningsgarnisonerna ej voro omedelbart disponibla, vilket helt förändrar läget, enär fälthären därigenom reduceras med en tredjedel².

Den 1 mars anlände Klingspor till Tavastehus, där den finska arméns huvudstyrka då höll på att samlas³. Här hölls så följande dag ett betydelsefullt krigsråd. Om läget vid denna tidpunkt skrev den franske emigranten, överadjutanten Suremain, att armén hotades av oändligt överlägsna styrkor, varför det var nödvändigt att snart utrymma Tavastehus, och att hären aldrig kunde nå Uleåborg, om det var sant, att ryssarna trängde fram i norra Finland. Det rådde även brist på proviant men främst på furage⁴.

Redan J. R. Danielson-Kalmari har påpekat, att en rik legendbildning uppstått om krigsrådet. Icke ens sammansättningen är med full säkerhet känd. Enligt den vid högkvarteret förda journalen deltog förutom överbefälhavaren, dennes ställföreträdare af Klercker, generalmajoren J. F. Aminoff och generaladjutanten Gustaf Löwenhielm⁵. Enligt den sistnämnde var även chefen för Tavastehus' regemente H. H. Gripenberg, vilken tjänstgjort som generaladjutant hos Klercker, närvarande och talade mot reträtten⁶. Att han haft tillfälle att yttra sig synes därför troligt men att det skett i själva krigsrådet får väl med hänsyn till journalens tystnad anses min-

¹ Se t. ex. L. Stavenow, Den gustavianska tiden (Sveriges historia till våra dagar, X, 1925), s. 353.

² Det bör observeras, att den svenska fälttågsplanen ej medgav huvudhären att ta sin tillflykt under Sveaborgs kanoner, vilket provianteringssvårigheter troligen i varje fall gjort omöjligt. Se Sveriges krig, II, s. 284, bil. 47.

³ Sveriges krig, II, s. 121 ff.

⁴ Suremain t. hertig Karl $\frac{2}{3}$ 1808, W 309, UUB.

⁵ O. A. Gripenbergs journal, Krigshandl. 1808—09, vol. 256, KrA, cit. Danielson, a. a., s. 94.

⁶ G. Löwenhielm t. Fr. Kalling $\frac{18}{2}$ 1853, Historiska reklamationer rörande 1788, 89 och 90 samt 1808 och 9 årens fälttåg i Finland (1859), s. 103. Jfr Sveriges krig, II, bil. 21.

dre sannolikt¹. Än mindre troligt är, att några brigadchefer eller andra överstar varit närvarande².

Om krigsrådets förhandlingar äro de fullt samtida uppgifterna mycket sparsamma. Den officiella krigsjournalen framställer förloppet som om ingen oenighet existerat utan alla funnit det nödvändigt att retirera norrut till en plats i Norr- eller Österbotten, där förening kunde nås med Savolaksbrigaden och där man blott hade en eller två vägar att bevaka³. Det har påståtts, att Klercker ville gå till anfall, men enligt egen uppgift ämnade han blott stå kvar vid Tavastehus, så länge förråden räckte⁴. Aminoff uppges ha varit för reträtt och har i varje fall försvarat den⁵. Löwenhielms hållning synes mer diskutabel. Själv har han långt senare uppgivit, att han understödd av Klercker och Gripenberg förgäves motsatt sig reträtt⁶. G. R. af Klercker, generalens

¹ Det skulle dock kunna tänkas, att Gripenbergs namn utelämnats av någon formell anledning eller att han var så ivrig motståndare till det fattade beslutet, att han ej ville ha någon del däri.

² Jfr Waller, G. C. v. Döbeln, s. 21 not 12. Här må endast ytterligare anföras, att ej heller Adlercreutz att döma av Klingspors brev till denne ⁴/₃ 1808 (MKA, I, s. 55) varit närvarande. Jfr Rein, Karl Johan Adlercreutz, Försök till levnadsteckning, I (SSLF 183, 1925), s. 139. Denne författare, är dock en sida tidigare (s. 138) snarast av motsatt åsikt, vilken även accepterats av G. A. Gripenberg, Generalmajor Hans Henrik Gripenberg (1937), s. 89 f.

³ Gripenbergs journal, Krigshandl., vol. 256, KrA; Danielson, a. a., s. 94.

⁴ Anteckning av Klercker, Ep K 6: 5, KB; jfr Danielson, a. a., s. 93 f. — Samtiden synes ha antagit, att Klercker velat göra motstånd till det yttersta. B. af Schenbom t. C. v. Stedingk ⁴/₆ 1808, Stedingkska arkivet, vol. 127, RA; jfr ett av E. G. v. Döbeln (Några anteckningar, I, s. 206 not) citerat brev från hovrättspresidenten A. Tandefelt, troligen skrivet ²⁹/₂ 1808 samt G. Klingstedt, Ekonomiska bidrag vid fälttågen 1808, 1809, 1813 och 1814 (1832), s. 6 f. C. v. Stedingk hade dock i brev ¹⁴/₂ (Ep K 6: 5 KB) varnat för kringränning. Enligt en sen uppgift skall Klercker redan före Klingspors ankomst ha varit tämligen modlös. Fr. Cygnaeus, Afhandlingar i populära ämnen, I (1852), s. 38 f.

⁵ E. Naumann, art. J. F. Aminoff (SBL, I, 1918), s. 588; Danielson, a. a., s. 98, 100 not 1; J. O. I. Rancken, Fyra urkunder om finska kriget 1808—1809 (1883), s. 33; Sveriges krig, II, s. 151. I ett odaterat brev till G. G. Adlerbeth (efter 1809, Autografsaml., KB) säger Aminoff sig ha varit reträttplanens verkliga upphovsman.

⁶ Löwenhielm t. Kalling ¹⁸/₂ 1853, Hist. reklamationer, s. 103.

son, påstår däremot, att hans far haft både Klingspor och Löwenhielm emot sig¹. De motsatta uppgifterna bero väl delvis på att de båda sagesmännen velat framhålla olika personers förtjänster. Att döma av en uppgift av Suremain är detta dock knappast hela förklaringen. Enighet synes enligt denne ha rått om att reträtt måste ske men Löwenhielm med framgång bekämpat Klingspors åsikt, att den skulle anträdas ofördröjligen med övergivande av förråden i Tavastehus². Sannolikt har Klercker understött generaladjutanten.

Journalens framställning av krigsrådets förlopp tycks i huvudsak vara riktig, ehuru intet nämnes om de punkter, vari enighet ej kunnat nås, nämligen tid och sätt för reträtten³. Att delade meningar rått härom framgår av de följande dagarnas förhandlingar, som även synas bekräfta, att Klingspor i dessa avseenden fick ge efter⁴.

Diskussionen gällde emellertid framför allt valet av reträttväg⁵, och sannolikt är det motsättningarna i denna fråga, vilka utgöra den faktiska grunden för den senare traditionen om de skarpa meningsskiljaktigheterna. Åtminstone teoretiskt stodo 4 olika vägar till buds. Den kortaste gick över Ruovesi till Nykarleby, medan de över Tammerfors till Lappo och över Jämsä till Gamlakarleby voro längre men dock ej alltför ofördelaktiga i detta avseende. Sämst med hänsyn till längden var den som gick till Björneborg och sedan längs kusten norrut.

¹ Anteckning av G. R. af Klercker ^{25/1} 1809, Ep K 6: 6, KB.

² Suremain, Mémoires, s. 92. Jfr G. Adlercreutz, Anmärkningar och nödvändiga upplysningar vid Herr C. J. Holms Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland åren 1808 och 1809 (1836), s. 31.

³ Jfr den avvikande framställningen i Sveriges krig, II, s. 124 f. — Möjligen har Klercker ivrigare yrkat på kvarstannande och strid än han senare velat medge (jfr s. 78 not 4). Han hade nämligen då blivit övertygad om reträttens nytta och nödvändighet, se nedan s. 88. Klercker säger även i en anteckning (Ep K 6: 5, KB), att han blev sjuk av förargelse i Tavastehus och att han ansett, att arméns rörelser efter ankomsten till Björneborg bort bestämmas efter fiendens. En av G. Löwenhielm förd dagbok, som enligt förteckning i RA funnits i arkivet på Long, har tyvärr ej kunnat framskaffas.

⁴ Möjligen har Klingspor ej heller själv ansett så stor brådska vara av nöden. Se Sveriges krig, II, s. 125 och framställningen nedan.

⁵ Se härom Sveriges krig, II, s. 128 f.; Danielson, a. a., s. 99 ff.

Det var dock denna väg Klercker närmast tänkt på för en reträtt. Magasinen hade också upplagts i enlighet härmed¹.

Klingspor önskade däremot fördela sin armé på de 3 kortare vägarna, medan artilleriförråden sändes den längsta men bästa vägen. Omedelbart efter excellensens ankomst fick Klercker också mot sin övertygelse utfärda order om anläggande av magasin på Ruovesi-vägen. Kommissariatet förklarade det emellertid omöjligt, och Klercker blev enligt egen uppgift »ond», tydligen på Klingspors plan, vilken be-tecknas som orimlig och förödande för armén².

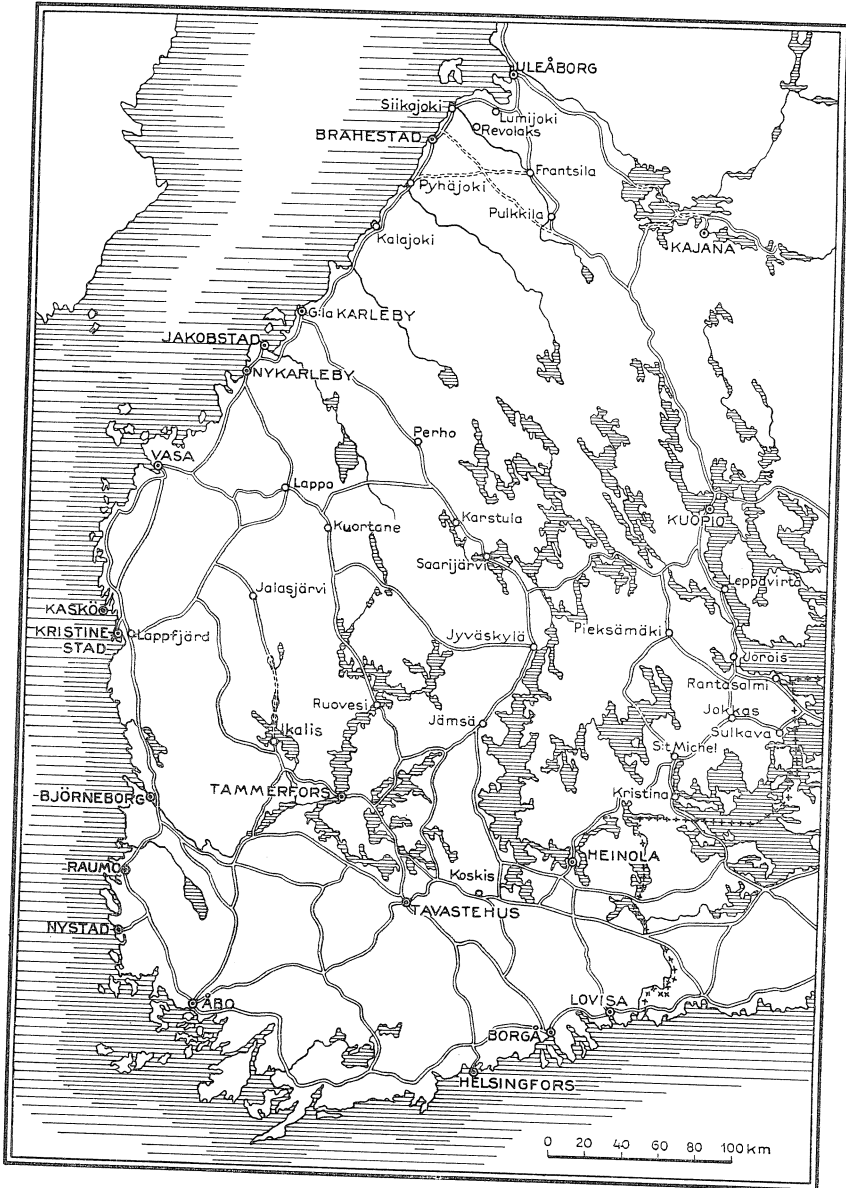
I detta läge inträffade något, som åtminstone enligt vad Klingspor den 9 mars uppgav helt förändrade läget och gjorde slut på de tidigare diskussionerna och planerna. Överbefälhavaren påstod sig ännu på f. m. den 5 mars ej ha ansett »den Casus för handen vara, i hvilken Retraite enligt . . . Instruction borde ske». Kl. 3 e. m. ankom emellertid rapport från chefen för Savolaksbrigaden överste J. A. Cronstedt, att han måst retirera till Läppävirta på vägen Jorois-Kuopio. I strid med sin instruktion hade han aldrig satt sig i besittning av det viktiga Jorois, som skulle till det yttersta försvaras³, varför han ansåg sig böra retirera mot Kuopio och Uleåborg för att rädda sina trupper. Fem kolonner sades hota Savolaks. Genom Cronstedts återtåg hade dessa kommit Uleåborg 20 mil närmare än Klingspors trupper och Gamlakarleby lika nära som dessa.

Överbefälhavaren fann nu situationen ytterst allvarlig, helst som ingenting fanns stadgat i Cronstedts instruktion

¹ Sveriges krig, II, s. 129; Danielson, a. a., s. 99.

² Sveriges krig, II, s. 124; Danielson, a. a., s. 99 ff. Klerckers förargelse i Tavastehus torde förnämligast ha berott på denna avsikt. Jfr ovan s. 79 not 3, nedan s. 81.

³ Jfr nedan s. 112 f. G. A:son Aminoff (Relation om f. d. Savolaks brigadens — — — deltagande i 1808 & 9 årens fälttåg, 1839, s. 11 not *, 16) uppger, att instruktionen framkommit först efter fientligheternas början. Enligt påteckning framkom den redan ¹⁹/₂ (Krigshandl., vol. 95, KrA); jfr Sveriges krig, II, s. 179; Danielson, a. a., s. 96. — Uppgiften i Sveriges krig, II, s. 96, att Cronstedt i början av februari vistades i Stockholm beror på ett missförstånd. G. M. Sunns order ⁵/₂ 1808 till B. U. v. Knorrning (Krigshandl., vol. 95, KrA) gäller Savolaks' jägare och ej brigaden.

Karta till belysning av finska arméns reträtt våren 1808.

om uppehållande försvar på vägen norrut och tonfallet i dennes rapport var högst pessimistiskt. Det var därför att befara, att Savolaksbrigaden utan vidare skulle draga sig norrut och Tutjkovs trupper få tillfälle att vända sig direkt mot den svenska huvudstyrkans reträttväg. Klingspor sände därför genast order till Cronstedt att visserligen skyndsamt draga sig tillbaka till Kuopio men sedan fortsätta långsamt mot Uleåborg, så att huvudstyrkan hunne fram ¹.

För att den avsedda reträtten från Tavastehus åt Österbotten i det nya läget skulle kunna verkställas, fordrades tydligen skyndsamt verkställighet. Klingspor, som väl gått med på att uppskjuta denna bl. a. för att magasin skulle kunna uppläggas vid vägarna genom det inre av landet, nödgades acceptera Klerckers plan för återtåget, något som enligt dennes egen uppgift dock ej skett förrän Aminoff förklarar, att detta var enda säkra utvägen att rädda armén ².

Order utfärdades så på kvällen den 5 mars, att huvuddelen av de vid Tavastehus samlade trupperna hade att ta vägen över Björneborg liksom trossen, medan överste Adlercreutz med drygt 2000 man skulle tåga över Tammerfors, Ikalis och Jalasjärvi till Lappo och Nykarleby ³.

V.

Marschen till Österbotten.

På kvällen den 6 mars bröt Finska armén upp från nejden kring Tavastehus ⁴. Huvuddelen nådde efter snabba marscher den 16 Björneborgs-trakten. Efter en rastadag gick

¹ Sveriges krig, II, s. 125; Danielson, a. a., s. 97 f. Ryssarna påstodos vara 14000 man starka i Savolaks. E. A. af Schenbom t. C. E. Lagerheim ^{9/3} 1808, C. E. Lagerheims saml., vol. 35, RA.

² Danielson, a. a., s. 100; Sveriges krig, II, s. 129 f. Jfr Aminoff t. Adlercreutz ^{21/3} 1808, Krigshandl., vol. 90, KrA; nedan s. 88 f. — Reins uppgift (a. a., I, s. 142 f.), att Klercker fortfarande ville hålla stånd, synes således oriktig. Stämningen i högkvarteret tycks överlag ha varit pessimistisk, se M. Björnstjerna t. L. v. Engeström ^{10/3} 1808, Ep E 10: 6, KB, cit. Rein, a. a., I, s. 142; G. v. Otter t. C. Hederstierna ^{19/3}, I h 13 a: 18, KB. Jfr även Suremain, Mémoires, s. 92.

³ Jfr Sveriges krig, II, s. 129, bil. 24, 26.

⁴ Sveriges krig, II, s. 130.

det så vidare till Lappfjärd, dit ankomsten skedde den 21 mars¹. Dagsmarschern hade ditills, om rastedagarna inräknas, i genomsnitt varit c:a 2 mil. Farten var således god men dock ej utomordentligt hög. Detta synes tyda på att Klingspor bedömde situationen som relativt gynnsam, då han som nedan skall visas avsevärt påskyndade marschen, när nya oroväckande underrättelser ingingo. Överbefälhavaren tycks även ha ansett, att den ryska framryckningen från Savolaks gick långsammare än han först befarat².

Ungefär samtidigt med truppernas ankomst till Lappfjärd ingingo oroande underrättelser. Den 20 mars kom bud, att ryssarna besatt Kuopio, varför en bataljon från vardera Vasa och Uleåborg beordrades att förstärka Cronstedt, som skulle söka hålla stånd vid Pulkkila. Den 23 mars ingick så rapport, att denne redan var i full reträtt mot Uleåborg. Dessutom kom ungefär samtidigt meddelande, att ryska trupper från Kuopio nått Karstula på vägen till kusten³.

Nu befarade Klingspor på allvar, att vägen skulle spärras för honom, i synnerhet som han ej lyckades få några säkra uppgifter om fiendens styrka⁴. I brev till konungen den 23 mars målade han läget i mycket mörka färger. Generalen skrev, att förhållandena ej tilläto honom att spilla tid på att söka strid med den efterföljande kolonnens huvudstyrka, vars numerär därför förblev okänd för honom. Fyra fientliga kolonner antogos skola söka kringräna hans här. Tidigare försök hade lyckligt undgått, men vid Nya och Gamla Karle-

¹ Se operationsöversikten Sveriges krig, II, bil. 24. Adlercreutz nådde enl. denna ¹⁹/₃ Ilmola, där han rastade, och ²³/₃ Lappo. — Uppgifterna om avstånden ha här liksom i det följande uträknats med hjälp av översiktskartan i Danielson, Finska kriget.

² Klingspor t. Adlercreutz ¹⁴/₃ 1808, MKA, I, s. 57. Jfr dock dens. t. konungen s. d., F 730, UUB.

³ Sveriges krig, II, s. 147. — P. J. Bladh på Benvik antecknade ²¹/₃ 1808, att ryssarna ¹⁸/₃ varit i Saarijärvi och väntades gå direkt på Vasa. P. J. Bladh, Bonderesningen i svenska Österbotten (1882), s. 7.

⁴ Klingspor riktade ²¹/₃ en enträgen vädjan till Adlercreutz (MKA, I, s. 58) att till varje pris utforska, om någon fiende nalkades från landets inre. Jfr nedan s. 107 f.

by såg det hotande ut. Trupperna skulle väl kunna slå sig igenom, men trossen ginge i så fall säkert förlorad. Kunde kringrättning även här undgås, skulle den efter mänsklig beräkning ske vid Uleåborg med mångdubbel styrka. Svenskarna voro vana att slå sig igenom, men utsikterna voro i detta fall små. Om trossen gick förlorad, kunde trupperna f. ö. ej länge livnära sig. För arméns heders skull ansåg sig Klingspor skyldig anmäla dessa förhållanden ¹.

Den pessimistiska stämningen var vid denna tid ytterst allmän i högkvarteret. Den synes ha delats av Löwenhielm, Klercker², Suremain och G. von Otter. Generaladjutanten skrev den 8 mars till Adlercreutz, att »Arméens conservation ock möjligheten at i Österbotten förena oss . . . så hufvudsakligen» berodde på de trupper, som ställts under adressatens befäl, och den 11, att ryssarna torde tåga mot Vasa och Österbotten. Han uttryckte dock några dagar senare sin förvåning över att fienden ej genom mindre strider sökte uppehålla svenskarnas reträtt, om meningen var att avskära dem ³. Suremain förklarade situationen vara den mest kritiska. En 3-faldig övermakt fördelad på 4 kolonner hotade armén med kringrättning. Det skulle vara en mycket stor lycka, om reträtten ej avskars, och fransmannen befarade, att han ej vidare skulle bli i stånd att skriva ⁴. Överadjutanten von Otter hade redan 19 mars förklarat, att den avsedda föreningen med Savolaksbrigaden knappast kunde verkställas. Fienden vore mångdubbelt överlägsen och hotade med kringrättning. Den 23 mars såg han än dystrare på läget. Av allt att döma

¹ Klingspor t. kon. ²³/₃ 1808, Krigshandl., vol. 23, KrA, tr. E. G. v. Döbeln, Några anteckningar, I, s. 204 f. — Generalintendenten af Schenbom delade helt pessimismen beträffande arméns försörjning. E. A. af Schenbom t. C. E. Lagerheim ⁹/₃ 1808, C. E. Lagerheims saml., vol. 35, RA.

² I varje fall överdrev han kraftigt fiendens styrka och uppgav den till minst 24000 man i södra Finland. C. N. af Klercker t. C. U. af Klercker ²³/₃ 1808 (avskr.), af Klerckerska arkivet, vol. II, KrA.

³ Se G. Löwenhielm t. C. J. Adlercreutz ⁸/₃, ¹¹/₃, ¹⁵/₃ 1808, Krigshandl. 1808—09, vol. 90, KrA; jfr Danielson, a. a., s. 124.

⁴ Suremain t. hertig Karl ²²/₃ 1808, W 309, UUB, cit. Danielson, a. a., s. 121 f.

skulle hären bli avskuren av två från Savolaks kommande kolonner, samtidigt som den hack i häl förföljdes av en annan betydande fiendlig styrka. Cronstedt ansattes dessutom av 10 000 ryssar. Då kapitulation troligen ej komme i fråga, väntade en total undergång¹.

I själva verket var situationen långtifrån förtvivlad, ehuru det svenska underrättelseväsendet fungerade så illa, att överbefälhavaren var okunnig om fiendens styrka och dispositioner². Från Tavastehus hade blott c:a 5 000 ryssar följt efter svenskarna, medan återstoden skulle ockupera södra Finland³. Tutjkov beordrades istället att, sedan han skingrat Cronstedts brigad, skynda till Vasa och där i förening med de söderifrån kommande trupperna söka avskära Klingspor's återgång eller åtminstone tvinga denne att taga vägen över Kvarken⁴.

Farhågor, att Klingspor skulle stanna vid Björneborg gjorde visserligen, att en större styrka koncentrerades mot denna stad, men sedan den besatts, sändes blott general Rajevskij och överste Kulnev med något över 2 000 man norrut⁵. Allt berodde således på Tutjkov. Denne fick emellertid en del order för sent och hade dessutom ej lyckats skingra Savolaksbrigaden. En viss risk kunde således föreligga för att denna skulle återta Kuopio och så avskära ryssarnas provianttillförsel. Tutjkov begärde därför nya instruktioner. Detta dröjsmål gjorde, att planerna helt förfelades. De hade dock i alla fall haft mycket små utsikter till framgång, då avståndet till Vasa var till svenskarnas förmån, men på rysk

¹ G. v. Otter t. C. Hederstierna 19/3 och t. S. Hederstierna 23/3 1808, I h 13 a: 18, KB. — Också generalintendenten af Schenbom trodde, att armén skulle bli avskuren. E. A. af Schenbom t. C. E. Lagerheim 23/3 1808, C. E. Lagerheims saml., vol. 35, RA.

² Om orsakerna härtill se nedan s. 105 ff.

³ Om de aktuella styrkeförhållandena må nämnas, att Buxhövden säger, att blott 8780 man sändes mot Tavastehus, vilket tolkats som gevär i ledet. Sveriges krig, II, s. 126 not. Klingspor uppgav 23/3 (i skrivelse till konungen, Krigshandl., vol. 23, KrA, tr. E. G. v. Döbeln, a. a., I, s. 204 f.) sin armés tjänstbara styrka till 5710 man.

⁴ Sveriges krig, II, s. 132 f., jfr bil. 28.

⁵ Sveriges krig, II, s. 136, 141, bil. 28.

sida tycks man likväl ha menat, att Tutjkov bort lyckas. Han fick därför skulden för att Klingspor ej blev avskuren ¹.

Orsaken till att Buxhövden så helt inriktade sig på att avskära Klingspors reträttväg i trakten av Vasa, synes ha varit, att han förmodat, att svenskarna i så fall säkert skulle ta vägen över Kvarken och därmed vara ur spelet, och t. o. m. enligt en rapport trott, att de kanske skulle göra det under alla omständigheter ².

Sedan planerna mot Vasa misslyckats, gjorde ryssarna en framstöt mot Nykarleby, vilken om den satts in från början skulle ha haft goda utsikter att lyckas, och än mer om den riktats mot Gamlakarleby, då svenskarnas försprång framför fiendens främsta truppavdelningar vid förstnämnda ort blott var 3—4 dygn ³. Dessa ryssar hade väl ej förmått spärra vägen, men de kunde alltid ha borttagit några magasin eller transporter, och deras uppträdande skulle rent psykologiskt kunnat få obehagliga verkningar. Att detta undveks, berodde delvis på den våldsamma fart, varmed Klingspor lät sina trupper marschera från Lappfjärd till trakten av Jakobstad. På 6 dagar tillryggalades ej mindre än 22 mil ⁴.

Vid framkomsten till Jakobstad fann Klingspor läget bättre än väntat och beslöt sig för att rasta något. Löwenhielm, som den 26 mars förklarar, att »de starkaste anledning» funnos, att ryska trupper från Saarijärvi tågade mot Gamlakarleby och att en kraftig kolonn fanns i Perho, ansåg

¹ Sveriges krig, II, s. 185 f., 195 ff. Jfr Caulaincourts dep. ¹²/₃, ²⁰/₃ 1808, N. Mikhailowitch, Les relations diplomatiques de la Russie et de la France . . . 1808—1812, I (1905), s. 225 ff., II (1905), s. 12 f.; österrikiske ambassadören v. Lehndorffs dep. ²²/₃, G. Sommerfeldt, Aus der Petersburger Gesandtschaftsberichten des Grafen H. v. Lehndorff 1808 (Mittheil. des Instituts für Österr. Geschichtsforschung, 23, 1902), s. 297. Se även A. I. Michailofski-Danilefski, Beskrifning öfver Finska kriget, s. 16 f.; [P. v. Suchtelen,] Precis des évènements militaires des campagnes de 1808 et 1809 en Finlande . . . (1827), s. 24 f.

² Danielson, a. a., s. 111 not. 2. Jfr Caulaincourts dep. ⁴/₄ 1808, N. Mikhailowitch, a. a., II, s. 43.

³ Sveriges krig, II, bil. 24.

⁴ Se operationsöversikten Sveriges krig, II, bil. 24. — Dagsmarschernäro voro således i genomsnitt ej mindre än 3 ²/₃ mil.

nu, att återtåget kunde avbrytas¹. Läget var dock alltså oklart, och Cronstedt fortsatte mot order, vilka han kanske ej fått i tid, reträtten ända till Uleåborg, sedan han dock beordrat trupper till vägskaalen vid Brahestad². Klingspor beslöt då att fortsätta norrut, tills den planerade föreningen med Savolaksbrigaden verkställdes. Armén fick så åter bryta upp den 1 april och nådde den 5 Kalajoki³.

Klingspor fortsatte den 8 april till Pyhäjoki, vilken ställning han fann god t. v., ehuru han ansåg, att Siikajoki var den plats, som man aldrig borde överge, och uppmanade Klercker att uppgöra en försvarsplan i enlighet härmed. Klingspor planerade dock reträtt till omedelbart framför Uleåborg före vårflödet⁴.

Klingspor visste vid denna tid ej mer besked om fienden, än att av den styrka, som följt efter från södra Finland 700 man avantgarde var honom i hämlarna. Tutjkovs sammanlagda ursprungliga styrka uppskattade han till 9 000 man⁵, varav 5 000 beräknades ha gått till Vasa och 2 000 till Gamlakarleby samt 1 000 man vara på vägen mot Uleåborg. En uppgift, att yt-

¹ Klingspor t. kon. ³⁰/₃ 1808, F 730, UUB, och ³¹/₃, Krigshandl. 1808—09, vol. 23, KrA; G. Löwenhielm t. C. J. Adlercreutz ²⁶/₃, odat. [²⁸/₃], odat. 1808, Krigshandl., vol. 90, KrA; Sveriges krig, II, s. 152 not. 1; Danielson, a. a., s. 124. Jfr nedan s. 89. — Lägre officerare sågo mer dystert på läget. C. Fock, som dock måhända var missnöjd med reträtten, skrev ²⁹/₃ 1808 till sin hustru, att han trodde, att återtåget skulle fortsättas till Sverige (H. Donner, Officersbrev från 1788—90 och 1808—09 års krig, Genos, I, 1930, s. 74). S. d. förmodade G. Schauman, att en avgörande strid skulle levereras vid Uleåborg, vilken komme att sluta med »vår totala upofring» (G. Schauman, Kulturhistoriska och andra uppsatser, s. 146). — Suremain ansåg däremot faran över och sade sig liksom hela armén en vecka tidigare ha överskattat den. Suremain t. hertig Karl ²⁹/₃ 1808, W 309, UUB.

² Sveriges krig, II, s. 201.

³ Se Sveriges krig, II, s. 155, bil. 24; Danielson, a. a., s. 124. — Cronstedts detacheringar voro uppenbart otillräckliga, om ryssarna gingo till anfall med större styrka. Detta var visserligen uteslutet, men det torde brigadchefen minst av alla ha vetat. Jfr Sveriges krig, II, s. 201 not.

⁴ Klingspor t. Klercker ⁸/₄ 1808, Ep K 6: 5, KB; Danielson, a. a., s. 127; Sveriges krig, II, s. 159 f.

⁵ Den uppgick blott till c:a 7000 man. Se ovan s. 76.

terligare 2 kolonner om tillhoppa 5 000 man rörde sig mot sistnämnda stad, betvivlade han. Bristen på furage och det förestående vårflödet sades emellertid göra fortsatt återtåg nödvändigt¹.

Striden vid Pyhäjoki den 16 april följdes också av en ny reträtt, ehuru den svenska armén ej lidit någon egentlig motgång, fränsett att Löwenhielm blev tillfångatagen och fick ersättas med Adlercreutz². Någon särskild anledning till pessimism borde därför ej ha funnits. Men Klingspor tappade nu alldeles modet och trodde sig inte ens längre kunna hålla stånd i Uleåborg utan befarade att bli kringgången på isen. Dessutom fruktade han, att ryssarna, som han dock själv blott uppskattat till 1 000 man, skulle kunna slå Cronstedt och så hinna före till Uleåborg³.

Klingspor fann sig därför den 17 april föranlåten att på nytt informera konungen om det enligt hans mening ytterst allvarliga läget. Reträtten skulle fortsättas nästa dag, och om Uleåborg måste överges, komme armén att tåga vidare mot Torneå. Generalen, som synes ha varit alldeles nedbruten, förklarade sig även befara att bli sjuk, i vilket fall Klercker formellt finge övertaga befälet men utöva det enligt Aminoffs råd⁴. Det var kanske ej så underligt, om den 64-årige Klingspor, ovan vid ett fälttågs besvärigheter, kände sig utmattad både sjäsligen och kroppsligen, men hans pessimistiska sinnesstämning delades vid denna tidpunkt av andra, vilket synes mer egendomligt⁵. T. o. m. Gustav IV Adolf

¹ Klingspor t. kon. ¹⁴/₄ 1808, Krigshandl. 1808—09, vol. 23, KrA; Sveriges krig, II, s. 158. — I brev till Klercker ¹⁰/₄ 1808 (Ep K 6: 6, KB) uppgav Klingspor, att en betydlig fientlig styrka nalkades.

² Sveriges krig, II, s. 160 ff.; jfr bil. 34. Antalet stupade var dock det största före striderna vid månadskiftet augusti—september. Jfr Sveriges krig, V, bil. 68. Klingspor konstaterade torrt, att Löwenhielms tillfångatagande ej var någon förlust. Danielson, a. a., s. 137.

³ Jfr ovan s. 86. — Cronstedts styrka utgjordes i mitten av april av 3362 stridande, sedan 1 bataljon m. m. överförts till den nybildade femte brigaden, som också befann sig i trakten av Uleåborg och räknade 3,455 stridande. Sveriges krig, II, bil. 31; jfr s. 203.

⁴ Klingspor t. kon. ¹⁷/₄ 1808, F 730, UUB; Danielson, a. a., s. 139 f.

⁵ Jfr H. G. af Melins rapport ²⁰/₄ 1808, Krigshandl., vol. 23, KrA.

hade kommit till den uppfattningen, att en reträtt ända till Västerbotten kunde bli nödvändig¹.

Ännu efter framgången vid Siikajoki den 18 april, var efter reträtten fortsatt till Lumijoki, ansåg Klingspor situationen oroande, men Adlercreutz, som underskattade fiendens styrka, trodde stunden inne för motanfall mot fiendens från varandra skilda kolonner, vilket ledde till Cronstedts seger vid Revolaks den 27 april².

Nu blev det hastigt slut på talet om ytterligare reträtt och om Klingspors dåliga hälsa. Det långa återtåget var till ända och en mindre framryckning följde, så att högkvarteret den 2 maj förlades till Brahestad³.

VI.

Reträtten inför samtiden.

Samtiden var ganska enig i sitt beröm av den senare så hårt klandrade reträtten från Tavastehus. Den gamle generalen af Klercker, vilken ju ansetts som återtågets bittre vedersakare⁴, förklarade några veckor efter reträttens slut, att hans projekt för dennas utförande »beredt Arméns frälsning och den ära som densamma nu till hela Nationens beundran vunnit»⁵. Generalmajor Aminoff har tydligen ända

Denna betecknades som en obehaglig överraskning, då man ej trott, att armén fortfarande var förföljd. C. Hederstierna t. S. Hederstierna (d. ä.)^{29/4}, I h 13 a: 12, KB. Stabsadj. A. W. Ramsay skrev^{17/4} till sin syster, att armén var i en sådan ställning, att man kunde befara det värsta. Jully Ramsay, Skuggor vid vägen (1917), s. 173.

¹ Danielson, a. a., s. 140. — Också kabinettssekr. af Wetterstedt delade uppfattningen, att en ställning vid Uleåborg kunde kringgås på isen. G. af Wetterstedt t. J. C. Toll^{29/4} 1808, Tollska saml., C, LUB.

² Danielson, a. a., s. 145; Sveriges krig, II, s. 210 ff. — Adlercreutz uppskattade fiendens sammanlagda styrka till blott 5400 man (Danielson, a. a., s. 145), medan den faktiskt var 7000 (Sveriges krig, II, bil. 24, 30).

³ Sveriges krig, III (1902), s. 102.

⁴ Se t. ex. ännu Rein, K. J. Adlercreutz, I, s. 138, 142 f.

⁵ Klercker t. Aminoff^{23/5} 1808 (avskr.), Krigshandlingar 1808—1809, vol. 81, KrA, cit. Danielson, Finska kriget, s. 317; Rein, a. a., I, s. 142; jfr även ovan s. 79 not 3.

från början försvarat återtåget¹. Generaladjutanten Löwenhielm har, som ovan visats, ej varit någon absolut motståndare till reträtten men i allmänhet sett mer optimistiskt på läget². Hans efterträdare Adlercreutz torde vara en av de få, om vilka man kan våga förmoda, att de varit missnöjda med återtåget, ehuru även han såg dystert på möjligheterna till räddning³. I varje fall tycks han aldrig ha gjort något uttalande till förmån för reträtten och hans benägenhet att leverera drabbning förtjänar att uppmärksammas. Överadjutanten Suremain har åtminstone senare hävdad, att armén bort kvarstanna i södra Finland och i nödfall retirera till Åland, men om han gjort det redan i mars 1808, torde det ha berott på att han ansåg det omöjligt att nå Uleåborg före ryssarna⁴.

Pessimismen var, som av den föregående framställningen synes, vanlig, och missnöje med excellensens dispositioner är svårt att spåra i det samtida källmaterialet⁵. Den blivande generallöjtnanten G. C. von Döbeln, som år 1811 förklarade, att Klingspors beslut om reträtt var det klokaste under rådande förhållanden, hade redan under återtåget skrivit, att armén insåg nödvändigheten »att fly utan att strida»⁶. Det sätt varpå reträtten utfördes tycks även ha haft Döbelns gillande.

¹ Danielson, a. a., s. 98; jfr ovan s. 78, 81.

² Danielson, a. a., s. 124; jfr ovan s. 78 f., 81, 83 f.

³ Se Adlercreutz t. sin hustru $\frac{9}{3}$ 1808, C. J. Adlercreutz' papper, RA, cit., Danielson, a. a., s. 106 f.; Rancken, Fyra urkunder, s. 41; G. Adlercreutz, Anmärkningar, s. 29. A. Grade (art. C. J. Adlercreutz, SBL I, s. 120) anser, att Adlercreutz ej haft något att invända mot reträtten, men häremot har Rein (a. a., I, s. 139) anmärkt, att det är ovisst, om han haft tillfälle därtill. Medan återtåget pågick skrev översten: »vår ställning är vådelig och utgången oviss». Adlercreutz t. G. W. Conradi $\frac{21}{3}$ 1808, J. O. I. Rancken, Fänrik Ståls hjeltar och skådeplatsen för deras bragder (1864), s. 5.

⁴ Suremain, Mémoires, s. 93 ff.; jfr s. 92 samt ovan s. 77.

⁵ I Minnen ur Sveriges nyare historia saml. af B. v. Schinkel, förf. och utg. af C. W. Bergman, IV (1854), s. 278 f. säges dock, att officerskåren i hederns och fosterlandets namn uppvaktat Klingspor. Om uppgiften ej helt gripits ur luften, torde den i varje fall bygga på något missförstånd. Jfr nedan s. 93 not 2.

⁶ Waller, G. C. v. Döbeln, s. 21.

I en av hans rapporter heter det, att då återtåg voro de svåraste av krigets företag särskilt vid dåligt väder och väglag, så måste »Finska armeens campagne få ett rum i krigshistorien»¹. Ej heller den blivande fältmarskalken J. A. Sandels har i sina samtida brev något att anmärka på Klingspors återtåg. Det enda som bekymrade honom var fiendens överlägsenhet och att reträtten ej skulle kunna ske snabbt nog².

Av lägre officerare har löjtnant C. A. Brakel, som senare anslöt sig till Klingspors kritiker, i samtida brev uttalat sig högst beundrande om excellensen. Han påstod dock, att ett visst missnöje i maj rådde bland soldaterna³. Regementsauditören C. H. Asp, som själv var kritiskt inställd, om icke till själva reträtten så åtminstone till den långa overksamheten därefter, säger däremot, att varken officerare eller soldater voro missbelättna⁴. Då kritiklusten tycks ha ökat efter reträttens upphörande⁵, torde det av de båda senast refererade uttalandena från maj månad kunna slutas, att något större eller mer allmänt missnöje med återtåget ej funnits inom armén, medan detta ännu pågick⁶. Betecknande torde vara, att den högst kverulante ryttmästaren C. M. Möllersvärd i sina dagboksanteckningar för mars 1808 överhuvudtaget ej talar om reträtten⁷.

Uttryck för uppfattningen i Finland utanför armén äro mer sällsynta. Förre majoren B. H. Aminoff, som var bror till generalen och redan i slutet av februari 1808 hade inhämtat, att armén skulle retirera till Österbotten, fruktade

¹ Döbelns rapport 17/4 1808, tr. i Bulletiner från finska armén 28/4. Jfr dock Waller, a. a., s. 33 not 1.

² J. A. Sandels t. A. U. Wrangel 14/3, 21/3 1808, HT 1886, s. 177 f.

³ C. A. Brakel t. G. A. Brakel 25/5 1808 (avskr.), Krigshandl., vol. 255, KrA, tr. Danielson, a. a., s. 322 f. Jfr nedan s. 96 f. not 4.

⁴ J. O. I. Rancken, Bidrag till femtio-åriga minnet af Döbeln och björneborgarne (1860), s. 75.

⁵ Se nedan s. 92 f.

⁶ Danielson uppger dock (a. a., s. 129), att soldater deserterade därför, att de ej fingo släss.

⁷ Ryttmästare C. M. Möllersvärds journal (R. Hausen, Bref och uppteckningar från kriget i Finland 1808—1809, SSLF 130, 1916), s. 177 ff.

visserligen för svårigheterna men ansåg »detta djerfva företaget» som en möjlighet att rädda Finland ¹. I Åbo synes däremot, åtminstone i vissa kretsar, ha rått missnöje med Klingspor och reträtten ², vilket med hänsyn till den stora allmänhetens vanliga uppfattning väl får anses som mindre underligt än att liknande åsikter ej kommo till uttryck inom arméns massa ³.

I det egentliga Sverige hälsades den snabba reträtten med allmän tillfredsställelse. Gustav IV Adolf själv blev som ovan nämnts övertygad om dess nödvändighet och lyckönskade armén till att ha en sådan befälhavare som den nu efter segern vid Revolaks till fältmarskalk upphöjde Klingspor ⁴. I brev till Toll hade han dessförinnan betecknat den finska huvudarméns förening med Savolaksbrigaden som »en högst viktig omständighet» ⁵. Hertig Karl hade knappt ord att uttrycka sin beundran för det lyckade återtåget och ansåg, att det kunde bli en lärdom för framtiden ⁶. Kabinettssekreteraren Gustaf af Wetterstedt, vilken var en av de få som betvivlade de första överdrivna uppgifterna om ryssarnas styrka, visar sig även dela den allmänna uppfattningen om de stora svårigheterna att kunna rädda armén ⁷.

Den gamle fältmarskalken Toll uttryckte sin glädje över

¹ B. H. Aminoff, Annotationer gjorda under 1808 och följande år (SSLF 6, Förhandl. o. uppsatser 2, 1886—87), s. 79 f.

² Se C. E. Alopæus' dagboksant. ^{29/4}, ^{30/4}, ^{10/5} 1808, Neovius, Ur Finlands historia, I, s. 63 ff., 76. Jfr A. Tandefeldts uttalanden redan före reträttens början. E. G. v. Döbeln, Några anteckningar, I, s. 206 not. Tandefeldt anmärkte även på vägvalet. Tandefeldt t. F. Gyllenborg ^{17/3} 1808, Kanslittjänstemännens koncept o. mottagna skriv., vol. 116, RA.

³ Jfr Clausewitz, Hinterlassene Werke, II, s. 284.

⁴ Kon. t. Klingspor ^{10/5} 1808, Klingspors arkiv, KrA. Jfr ovan s. 87 f.

⁵ Kon. t. Toll ^{8/4} 1808, Tollska saml., C, LUB.

⁶ Hertig Karl t. Klingspor ^{28/4}, ^{8/5} 1808, Klingspors arkiv, KrA, tr. Ridderstad, Gömdt är icke glömdt, V (1849), s. 70 ff., cit. Danielson, a. a., s. 315.

⁷ Wetterstedt t. Toll ^{11/2}, ^{21/3}, ^{1/4}, ^{29/4} 1808, Tollska saml., C, LUB. Jfr även C. Hederstierna t. S. Hederstierna (d. ä.) ^{27/3}, ^{1/4} 1808, I h 13 a: 12, KB. Efter arméns ankomst till Gamlakarleby ansåg Hederstierna dock ^{8/4} denna vara räddad.

det lyckligt och mäterligt verkställda återtåget, och han återgav därvid tydligen den allmänna uppfattningen¹. T. o. m. Armfelt, som tidigare givit uttryck åt en förmodan, att Klingspor skulle retirera eller kapitulera i förtid, förklarade, att intet fanns att anmärka på återtåget, sedan Cronstedt tvingats att draga sig tillbaka norrut. Han trodde dock, att allt skulle gå på tok, trots att han ansåg det omöjligt för ryssarna att hinna före till kusten².

VII.

Den kritiska uppfattningens uppkomst och utveckling under 1800-talet.

Det skulle emellertid ej dröja länge, innan uppfattningen om Klingspor och hans återtåg ändrades, så att fältmarskalken efter en tids förlopp kom att stå nära nog som en symbol för feighet och oduglighet. En detaljerad historiografisk utredning skulle ta alltför stort utrymme, men det må vara tillåtet att peka på några omständigheter, närmast sådana som äro att hänföra till tiden omedelbart efter reträttens upphörande.

Det har ovan framhållits, att Adlercreutz och andra officerare möjligen varit missnöjda över att retirera utan strid³. Först efter träffningen vid Siikajoki yppade sig emellertid

¹ Toll t. kon. 17/4 1808, F 657 c, UUB. Jfr bl. a. C. J. Ekeblad t. J. De la Gardie 20/4, Hedvig De la Gardie t. dens. 8/4, J. De la Gardie t. Axel De la Gardie 16/4, De la Gardieska släktarkivet, vol. 355, 343, 332, LUB; C. G. v. Brjnkman t. L. v. Engeström 28/5 (cit. Hilma Borelius, Carl Gustaf von Brinkman, under diplomatåren 1792—1810, 1918, s. 238), C. Ad. Wachtmeister t. dens. 5/4, 13/5, Ep E 10: 6, KB; N. C. Mörner t. C. G. Mörner 8/4, Esplunda; J. P. Lindh t. N. M. Lindh 28/4, Ep L 18: 4, KB. Se även Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, VIII (1939), s. 176.

² Armfelt t. Aminoff 5/2, 20/3 1808, Danielson, a. a., s. 62 ff., 98; C. v. Bonsdorff, FHT 1921, s. 122 f. Även andra samtida uttryckte i febr. misstro till Klingspor, t. ex. J. A. Ehrenström (C. v. Bonsdorff, G. M. Armfelt, II, s. 407 not 2) och H. G. Wachtmeister (Trolle-Wachtmeister, Anteckningar och minnen, s. 75 f.).

³ Se ovan s. 89, 86 not 1.

någon kritik, så vitt man kan döma av det bevarade källmaterialet. Suremain förklarade nu, att man högeligen överskattat ryssarnas antal och retirerat onödigt långt. Armén fränkandes all förtjänst för sin räddning¹. Efter framgången vid Siikajoki gick det lätt att vara efterklok, då det nu visat sig möjligt att slå tillbaka fienden och då tron på dennes väldiga överlägsenhet därför började vika. Det visade sig också, att farhågorna för en kringränning i Österbotten varit överdrivna. Enligt åtskilliga uppgifter av memoarnatur skulle missnöjet ha varit ganska utbrett². Att dessa påståenden ej äro alldeles grundlösa framgår ej blott av Suremains uttalanden³.

Denna efter reträttens upphörande framträdande kritik tycks emellertid, som av det förut sagda torde framgå, i hög grad ha berott på missnöje med den följande långa vilotiden. Man synes ej ha tänkt på att Klingspor hade goda skäl för sin hållning. Hans instruktion avsåg ej någon framryckning, förrän armén sjöledes fått förbindelser med det egentliga Sverige och landstigningar på den finländska kusten i fiendens rygg samtidigt blivit möjliga. Det var därför olämpligt och i strid med tidens strategiska uppfattning att tränga ryssarna tillbaka, så att dessas på grund av sin längd ytterst

¹ Suremain t. hertig Karl $\frac{5}{5}$ 1808, W 309, UUB, cit. Danielson, a. a., s. 315 f.; jfr ovan s. 89. Se dock även s. 86 not 1.

² Danielson, Finska kriget, s. 316 (efter uppgift av J. T. Charpentier); J. J. Burman, Anteckningar förda under tiden från år 1785 till år 1816 (1865), 1. avd., s. 131 f.; jfr 2. avd., s. 14. Den senare som avled redan 1824 påstår, att hela armén hotat att gå hem hellre än att fortsätta reträtten norr om Uleåborg. (Jfr Schinkel—Bergmans uppgift om en officersuppvaktning i annat kronologiskt sammanhang ovan s. 89 not 5.) I ryttmästare C. M. Möllersvärds dagboksanteckningar, som dock antas ha i någon mån överarbetats, säges under $\frac{18}{4}$ 1808, att man börjat ledsna vid den beständiga reträtten. R. Hausen, Bref och anteckningar från kriget i Finland 1808—1809, s. 182; jfr s. IX.

³ Se ovan s. 90 återopade uttalanden av Brakel och Asp. I slutet av maj deserterade 25 man av ett kompani karelska jägare. Cygnaeus, Bilder ur förgångna tidens lif, I, s. 163 not. Missnöjet var dock uppenbart ej allmänt, vilket tydligt framgår av de anförda källorna.

sårbara förbindelselinjer förkortades ¹. Menföre hindrade dessutom en offensiv ² och försvårade t. o. m. transporterna från Uleåborg till Brahestad i högsta grad ³. Ryssarna uppges f. ö. alltjämt ha hoppats att genom en ny framstöt från Savolaks kunna nå Uleåborg med starka krafter och så avskära Klingspors förbindelser ⁴.

Under sommaren 1808 möta blott enstaka spår av kritisk inställning till reträtten ⁵, och trots att fälttåget mot hösten gick allt sämre, rubbades ej Klingspors anseende. När han entledigades från befälet, betraktades detta i varje fall av hans underordnade som en stor olycka ⁶. Även i det egentliga Sverige var stämningen för fältmarskalken. Hertig Karl berömde den finska armén från den högste till den lägste ⁷. På sin återfärd till Stockholm blev Klingspor även föremål

¹ Jfr om Klingspors planer för sommaren Danielson, a. a., s. 324 ff.; Sveriges krig, III, s. 149 f., 156 ff.; Waller, G. C. v. Döbeln, s. 38.

² Detta hävdas t. o. m. av Suremain, Mémoires, s. 104, 107.

³ Sveriges krig, III, s. 121 ff. Klingspor säges personligen ha gjort en stor insats för provianteringsordnande. Svårigheterna särskilt med furage påstås likväl i Sveriges krig (III, s. 135 f.) blott vara förevändningar av Klingspor, en allvarlig men obevisad beskyllning.

⁴ Caulaincourts dep. ^{29/5}, ^{4/6} 1808, N. Mikhailowitch, Les relations diplomatiques, II, s. 163, 166.

⁵ T. ex. S. N. Casström t. L. v. Engeström ^{15/7} 1808, Ep E 10: 6, KB.

⁶ Detta gällde bl. a. Adlercreutz (Rein, a. a., I, s. 341 f.), Sandels (se brev t. A. U. Wrangel ^{20/10} 1808, HT 1886, s. 182 f.; jfr Danielson, a. a., s. 510 not 2), Döbeln (se Adlercreutz t. Döbeln, odat., okt. 1808, Döbelnska arkivet, vol. II, KrA, tr. E. G. v. Döbeln, a. a., II, 1856, s. 103 f.), G. v. Otter (i brev t. C. Hederstierna ^{30/9} 1808, Hederstiernas arkiv, KrA). Möllersvärd (Hausen, a. a., s. 193) synes ha varit den ende, som ej var ledsen. Den allmänna reaktionen var väntad. G. af Wetterstedt t. Toll ^{9/9} 1808, Tollska saml. C, LUB; jfr C. Hederstierna t. S. Hederstierna (d. y.) ^{7/9}, I h 13 a: 14, KB och t. S. Hederstierna (d. ä.) ^{10/9}, I h 13 a: 13, KB; Danielson, a. a., s. 509. — De gamla adjutanterna synas f. ö. ha blivit Klingspor trogna till sin död. Björnstjerna ville aldrig, enligt G. Montgomery, medge sin gamle chefs oduglighet (Hist. reklamationer, s. 1). E. G. Ulfsparre skall ha blivit högst uppbragt över Fänrik Ståls sägner. F. Rudelius, Kalmar regementes chefer 1623—1907 (1908), s. 115.

⁷ Hertig Karl t. Klingspor ^{8/10} 1808, Klingspors arkiv, KrA, tr. Ridderstad, Gömdt är icke glömdt, V, s. 78; jfr Adam [Hjerta] t. B. U. v. Knorrning ^{29/10} 1808, Krigshandl., vol. 85, KrA.

för de varmaste hyllningar, som fortsatte i huvudstaden¹. De få väl anses ha kulminerat med ständernas bekanta upp-
vaktning i början av maj 1809².

En enstaka samtida brevskrivare var visserligen ironisk, men detta kan ha haft rent personliga orsaker³. Ett lika sporadiskt uppträdande rykte om pöbeldemonstrationer torde få tas med stor försiktighet. Om de verkligen ägt rum, ha de f. ö. ej gällt påstådd militärisk oförmåga utan bristande kungatrogenhet⁴.

Först den definitiva förlusten av Finland genom fredslutet 1809, då man givetvis fann, att kriget måste ha förts felaktigt, den bräcklige Klingspors oförmåga som överståthållare⁵ och hans indragande i de inrepolitiska motsättningarna

¹ Bihang till Gefleborgs läns veckoblad ^{26/10} 1808; B. v. Beskow, Lefnadsminnen (1870), s. 63 ff., 122 ff.; C. Ad. Wachtmeister t. C. G. Mörner ^{15/11} 1808, ^{31/1} 1809, Esplunda; Annette Bethun t. J. W. v. Döbeln ^{21/11} 1808, Björkholmsarkivet, UUB; L. v. Hausswolff t. N. Posse ^{15/3}, ^{21/4} 1809, För hundra år sen, utg. av S. Clason o. C. af Petersens, I (1909), s. 61 f., 87; C. C. Gjörwells anteckningar ^{29/4} 1809, I g 4: 1, KB.

² Sandels uppges även ha sökt spela ut Klingspors anseende mot Adlercreutz'. Adlercreutz t. F. Wrede ^{10/6} 1809, A. Hammarskjöld, Generalen greve Gustaf Wachtmeister, hans släkt och hans fälttåg (1910), bil., s. 174.

³ F. B. v. Schwerin t. sin hustru ^{21/11} 1808, Schwerinska arkivet, vol. IV, KrA. G. A. Gripenberg (Generalmajor H. H. Gripenberg, s. 161 f.) talar felaktigt om en dagboksant. för ^{1/12} 1808. — Schwerins maka var brorsdotter till Klingspors fränskilda första fru. G. Elgenstierna, Den introduc. sv. adelus ättartavlor, V (1930), s. 682.

⁴ Catharina Lovisa Frölich t. C. Kämpe ^{13/12} 1808, Kämpes brevväxling, vol. 1, De la Gardieska saml., LUB. — Även J. P. Häggman antager i sina anteckningar under ^{24/11} 1809, att Klingspor var förrädare, men uppger under 1808, att han mottogs med allmän glädje i Stockholm (D 1048 a, KB). C. J. Holm (Anteckningar öfver fälttågen emot Ryssland åren 1808 och 1809, 1836, s. 34) betvivlade också Klingspors goda vilja, och C. Ehrnrooth (Betraktelser med anledning af svenska generalstabens värk »Sveriges krig åren 1808 och 1809». Andra delen, 1895. FMT 1896, s. 185 f.) antog, att denne möjligen förde kriget så som han gjorde, därför att han väntade en förändring i den svenska statsledningen. Tanken har med all rätt avvisats i en anonyms »Anmärkningar . . .» till Ehrnrooths betraktelser (FMT 1897, s. 600 f.). Jfr om Klingspors uppträdande ^{13/3} 1809, S. Carlsson, Gustaf IV Adolfs fall, s. 352 f., 371.

⁵ Jfr Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, VIII, s. 508.

i samband med denna tjänst tyckas ha påverkat åtminstone uppfattningen av fältmarskalken personligen. Enligt Bernhard von Beskow var det den beryktade C. A. Grevesmöhlens skrivelser, som i detta sammanhang först rubbade aktningen¹.

Allvarligare med hänsyn till eftervärldens omdöme var det våldsamma angrepp, som den gamle, högt aktade förre kanslipresidenten Fr. Ehrenheim 1828 riktade mot den då sedan länge döde Klingspors både vilja och förmåga, varvid inte minst händelserna våren 1808 kritiserades². Därpå följde bl. a. den forne regementspastorn C. J. Holms bittra vidräkning med den högsta militära ledningen under 1808 års fälttåg, däribland även för reträtten till Österbotten³.

När så J. L. Runeberg i Fänrik Ståls sägner icke blott upptog dessa åsikter utan även gav dem en tillspetsad konstnärlig form, kommo de att dominera den allmänna uppfattningen och med enstaka undantag även de historiska framställningarna⁴. Runeberg har dock själv framhållit, att han, f. ö. helt naturligt, med sina dikter Konungen och Fältmar-

¹ Beskow, a. a., s. 62. Angreppen gällde dock närmast Adlercreutz. Rein, K. J. Adlercreutz, II, s. 343 f. — I P. A. Granbergs arbete Historisk tafla af f. d. Konung Gustaf IV Adolfs sednaste regeringsår (II, 1810, s. 4 ff.) ges däremot en förstående skildring av återtåget. De stora svårigheterna och det fientliga hotet från alla sidor framhållas. Själva reträttbeslutet framställs närmast som fattat av Klercker före Klingspors ankomst. Några egentliga omdömen fällas dock icke.

² Medborgerlig militär-tidning 1828 n:r 13, cit. G. Montgomery, Historia öfver kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809, I (1842), s. IV f. — Cygnaeus (Bilder ur förgångna tiders lif, I, s. 100) anser, att det var detta angrepp, som först banade väg för den kritiska uppfattningen av Klingspor och hans verksamhet 1808. Sannolikt var Ehrenheim redan före krigsutbrottet kritiskt inställd till Klingspor. Jfr den nedan s. 110 not 4 anförda litteraturen samt G. af Wetterstedt t. F. Ehrenheim ⁵/₂ 1808, Kanslipresidentens arkiv, RA.

³ Holm, a. a., särskilt s. 29 f., 33 f. Det kan vara värt att observera, att det framför allt var civila, som gingo i spetsen för klandret, och det redan 1808, jfr Asps och Schwerins ovan antydda åsikter.

⁴ Ganska typisk för utvecklingen av många samtidas åsikter torde förändringen i C. A. Brakels uppfattning vara: från beundran i de under fälttåget skrivna breven (se ovan s. 90) över den åtminstone från allvarligare kritik fria tonen i de troligen ej alltför många år senare nedskrivna anteck-

skalken icke avsett att göra de besjungna objektiv rättvisa utan tvärtom velat ge dem all skuld för motgångarna, på det att de övrigas insatser skulle stråla i så mycket klarare ljus ¹.

Bland de författare, som under 1800-talets senare del skarpt kritiserade Klingspors befälsföring och reträtten från Tavastehus må blott några här nämnas. Fr. Cygnaeus förklarade, att excellensen ej kunde göra anspråk på att betraktas som en människa ². Schinkel-Bergman hävdade, att valet av överbefälhavare ej kunnat utfalla olyckligare. Klingspors oskicklighet var i förväg känd, och det insinueras, att han kanske hade andra motiv för sin reträtt, än den åberopade kungliga instruktionen ³. Swederus betecknade honom som totalt oduglig. Hans sätt att tolka instruktionen »syntes motsvara hans egenskaper, deribland också graden af hans kärlek till fäderneslandet» ⁴. Björnin framhöll visserligen överbefälhavarens omsorger om arméns försörjning, vilka kunde ha gjort honom avhållen, men hans feighet påstods ha förhindrat detta. Om Klingspor visste, att fienden ej var mer än dubbelt överlägsen, borde han ha levererat strid. Om också själva beslutet om reträtt var ursäktligt, betecknades utförandet som oförlåtligt ⁵. J. Mankell gillade däremot, att strid undveks, men kritiserade återstågets riktning och skyndsamhet. Den kortaste vägen borde ha valts. Då hade det också varit möjligt att tidigare avbryta reträtten, vilken på grund av utförandet kallas »denna skamliga flygt» ⁶.

ningarna till de tämligen bittra omdömena i meddelanden från 1850-talet (Brakel, Anteckningar över 1789—1790 samt 1808—1809 årens fälttåg i Finland, 1862, s. 69 ff., 139 f.).

¹ Runeberg t. G. Montgomery ²³/₆ 1849, Montgomerys saml., vol. 15, RA, tr. Runeberg, Efterlemnade skrifter, II (1878), s. 295 ff. Skaldens teckning av Gustav IV Adolf och Klingspor berodde således icke på någon särskilt bitter personlig inställning såsom vanligen uppgives, se senast E. Hornborg, Hjältedikt med fotblack (BLM 1946), s. 401.

² Fr. Cygnaeus, Afhandlingar i populära ämnen, I, s. 36 ff.

³ Schinkel-Bergman, a. a., IV, s. 277 ff.; jfr ovan s. 89 not 5.

⁴ G. Swederus, Sveriges krig och politik 1808-1815 (1864), s. 23, 21.

⁵ G. Björnin, Finska kriget 1808 och 1809 (1882), s. 26 f., 29 ff.

⁶ J. Mankell, Anteckningar rörande finska arméns och Finlands krigshistoria, II (1870), s. 29, 41 f.

Vid 1800-talets slut kommo de tidigare ansatserna till ett mer objektivt bedömande av Klingspors åtgärder till starkare uttryck. I den 1895 publicerade andra delen av det stora generalstabsverket »Sveriges krig åren 1808 och 1809» såges det i Tavastehus träffade valet endast visa, att Klingspor ej tillhörde »de store härförarnes klass, utan att det dock kan läggas honom till last såsom något bestämdt fel». Klerckers åtgärder anses även ha bidragit till att göra återtåget ganska naturligt. Snabbheten måste så som detta anordnats vara stor, men den var dock för hög. Om skräcken för fienden varit mindre, hade reträtten aldrig utsträckts så långt. I J. R. Danielson-Kalmaris följande år publicerade arbete om finska kriget möter den första källkritiska granskningen av reträttbeslutet. Klerckers roll vid utformningen klarlades därigenom. Klingspors åtgärder kommo så i en delvis ny dager. I övrigt anslöt sig denne författare i hög grad till uppfattningen i generalstabsverket ¹.

VIII.

Granskning av den moderna kritiken av reträtten.

De synpunkter, som framfördes i generalstabsverket »Sveriges krig åren 1808 och 1809» och av Danielson-Kalmari, ha ej lyckats tränga igenom i flertalet framställningar av krigshändelserna våren 1808 ² och då naturligtvis ännu mindre

¹ Sveriges krig, II, s. 127 f., 146; Danielson, Finska kriget, s. 94 ff. (Originalt utkom 1896.)

² Detta gäller framställningar av de mest skilda slag, både krigshistoriska, populärvetenskapliga och rent populära, uppslagsböcker och t. o. m. läroböcker för skolbruk. J. O. Hannula, Hakkapeliter och karoliner (1941), s. 209; C. O. Nordensvan, 1808, s. 74 ff.; A. W. Rancken, Sveaborg, dess tillkomst och öden (1933), s. 60; J. G. Wikander, Öfversikt öfver Sveriges krig under 1800-talet (1916), s. 65 f., 110 f.; E. Zeeh, En förläggning vid polcirkelns rand (Norrlands försvar 1934), s. 97; Dens., Ur journaler och dagböcker från 1808—1809 års krig, 5 (Norrlands försvar 1938), s. 29; C. Grimberg, Svenska folkets underbara öden, VII (1921), s. 632 f., 636 ff.; G. A. Gripenberg, Generalmajor H. H. Gripenberg, s. 94; E. Hornborg, Det sista ordet om 1808—1809 års krig (FT bd 71, 1911), s. 321 ff.; Dens., Finlands hävder, III (1931), s. 416 ff.; F. W. Morén, Den gustavianska tiden 1792—1818 (Sv.

i det allmänna medvetandet, som behärskas av Runebergs dikt. Delvis har väl detta berott på att de nya åsikterna ej varit alldeles konsekvent utförda och betydelsen av de uppnådda resultatena således ej helt klargjord. I det följande skola därför de främsta anmärkningarna mot återtaget och Klingspor's sätt att utföra detta upptagas till utförligare granskning.

a) Kritiken av beslutet om reträtt.

Trots framställningen i det stora generalstabsverket och i Danielson-Kalmaris arbete har själva beslutet om reträtt alltfjämt utsatts för kritik¹. Det kunde här vara nog att hänvisa till vad som ovan sagts om instruktionens tillkomstsätt och innehåll, vilket senare Klingspor enligt tidens uppfattning om militär disciplin var absolut skyldig att lyda². Att generalen ej missuppfattat kungens order, framgår tydligt av att denne helt godkände reträtten³. Alla påståenden att Klingspor vid reträtten handlat mot sin instruktion, kunna således helt avvisas⁴.

Ehuru det redan ovan visats, att instruktionen stod i god överensstämmelse med tidens uppfattning, må en blick dock kastas på de alternativ som ansetts ha stått Klingspor

folkets historia, V, 1942), s. 439 f.; G. Attorps, Fältkamrater till Fänrik Stål (1939), s. 21 ff.; F. Wernstedt, art. W. M. Klingspor i Nord. familjebok (3 uppl.), XI (1929), sp. 846; C. Grimberg—E. Söderlund, Sveriges historia . . . för realskolan (1940), s. 219.

¹ Bl. a. av Nordensvan, 1808, s. 76, Morén (Sv. folkets historia, V), s. 440. Jfr däremot Rein, K. J. Adlercreutz, I, s. 141.

² Se t. ex. Clausewitz, Hinterlassene Werke, I, s. 175. Jfr N. Strömbom, HT 1937, s. 186 f.; T. T. Höjer, Carl XIV Johan. Den franska tiden (1939), s. 335 f.; F. M. Kircheisen, Napoleon I und seine Zeit, VIII (1932), s. 95 not *, IX (1934), s. 295; Waller, G. C. v. Döbeln, s. 500 ff.

³ Jfr ovan s. 91. Vegesacks öde (se senast S. Carlsson, Gustav IV Adolfs fall, s. 315 f.) tycks visa, att Gustav IV Adolf ej skonade den som avvek från order.

⁴ Jfr däremot bl. a. Morén, a. a., s. 440; A. W. Rancken, a. a., s. 60; F. Wernstedt, Nord. familjebok, XI, sp. 856. — Redan Ehrenheim (Medborgerlig militär-tidning 1828 n:r 13) ansåg, att Klingspor handlat enl. instruktionen.

till buds. Ett overksamt kvarstående vid Tavastehus skulle ha kunnat leda till en kringränning, vilket så klart visats i det svenska generalstabsverket, att det ej senare veterligen förordats. Generalen torde även själv ha haft risken klar för sig¹. Däremot har det ansetts, att en offensiv haft möjligheter att lyckas, om man anfallit de ryska kolonnerna var för sig under uppmarschen. Tanken har också föresvävat Klingspor, ehuru han med hänsyn till omständigheterna, bl. a. instruktionens innehåll, fann riskerna för stora². De svenska generalstabshistorikerna ha emellertid även, som ovan antytts, framhållit, att det sätt varpå Klercker disponerat trupperna och de otillräckliga underrättelser om fienden, vilka delvis just därför stodo Klingspor till buds, motverkade en svensk offensiv³. Den ryske överbefälhavaren hade f. ö. befallt, att i händelse av svenskt anfall den angripna styrkan ej skulle inlåta sig i strid utan vika mot närmaste sidokolonn⁴.

Den kritiske Suremain, som i enlighet med tidens allmänna uppfattning ansåg, att Klingspor gjorde rätt i att undvika en batalj i fälttågets början, rekommenderade i stället långsam reträtt västerut till trakten av Åbo och i värsta fall till Åland. Detta berodde dock åtminstone delvis på att han som nämnt ansåg en reträtt norrut utesluten⁵. Hans plan synes dock alltför mycket ha bortsett från fiendens både beräknade och faktiska övermakt. Någon ointaglig position fanns uppenbarligen ej, allraminst på Åland, där armén f. ö. ej heller skulle ha kunnat försörja sig⁶.

¹ Sveriges krig, II, s. 126; jfr Klingspor t. Adlercreutz $\frac{4}{3}$ 1808, MKA I, s. 55.

² Sveriges krig, II, s. 126; Klingspor t. kon. $\frac{9}{3}$ 1808, Krigshandl., vol. 23, tr. E. G. v. Döbeln, Några anteckningar, I, s. 202 f.; Danielson, a. a., s. 95 f. E. Hornborg (Finlands hävder, III, s 416 f.) påstår dock, att Klingspor ej hade någon tanke på anfall.

³ Sveriges krig, II, s. 127 f.; jfr ovan s. 98.

⁴ Sveriges krig, II, s. 120.

⁵ Suremain, Mémoires, s. 92 ff.; jfr ovan s. 77.

⁶ Se framställningen av händelserna där vintern 1808—1809, Sveriges krig, VIII (1921), även bil. 15, s. 57; Waller, a. a., s. 103 ff.

Krigshistorikern Nordensvan har förordat Suremains plan, ehuru han som alternativ föreslagit en ställning mellan Päijäne och Näsijärvi¹. Det har häremot med rätta invänts, att detta skulle förutsatt, att Savolaks kraftigt försvarades², vilket ju alldeles icke var fallet. Dessutom måste arméns försörjning lägga absoluta hinder i vägen, då blott en genommarsch av dessa trakter med hänsyn därtill ansetts omöjlig³.

Tidens uppfattning om nödvändigheten av trygga förbindelser med en operationsbas, från vars magasin armén skulle försörjas⁴, gjorde även, att Klingspor ej frivilligt kunde låta sig avskäras från de stora förråden i Uleåborg, vilka i viss mån kunde anses såsom härens bas och under våren blevo av avgörande betydelse för försörjningen⁵. Endast den som ansåg det absolut omöjligt att hinna före ryssarna synes därför enligt dåtida uppfattning ha haft rätt att förordna ett kvarstannande i södra Finland.

Reträtten var således sakligt väl motiverad, alldeles särskilt enligt samtida uppfattning, och det finnes all anledning att erinra om den slutsats, vartill en av de främsta kännarna av den gustavianska tidens historia kommit, att det vid ett ryskt anfall under vintern endast återstod att söka rädda den finska armén genom ett återtåg till Österbotten⁶.

b) *Kritiken av återtågets skyndsamhet och längd.*

Även i framställningar, som anse själva återtåget fullt försvarligt, möter klander av det sätt, varpå det utfördes,

¹ C. O. Nordensvan, 1808, s. 76 f. En ställning i trakten av Päijäne föreslås redan i en anonym uppsats från december 1807, L 313, UUB.

² Rein, a. a., I, s. 141.

³ Se ovan s. 80.

⁴ Se ovan s. 71 ff. C. Ehrnrooth (FMT 1896, s. 180) framhåller även med rätta, att både Buxhövden och Klingspor tillhörde en skola med helt andra åsikter om sambandet mellan trupper, som operera 100-tals km från varandra, än de som senare blevo gängse.

⁵ Se Sveriges krig, III, s. 127 ff.

⁶ B. Lesch, Nordens Gibraltar. Ett slagord och ett program. Historiska och litteraturhist. studier, 20 (SSLF 298, 1944), s. 171.

främst hastigheten¹. Häremot kan först invändas, att militära operationer i princip böra verkställas med största snabbhet². Vidare gällde det för Klingspor att hinna före en fiende som hade betydligt kortare väg³. Skulle reträtten då ha någon mening, måste den ske med den högsta fart, som armén överhuvudtaget var i stånd att prestera, även om soldaternas fötter blevo blodiga, som det ogillande framhålles i det stora generalstabsverket⁴.

Det kan emellertid ifrågasättas, om arméns hastighet absolut sett var så oerhört hög. Under 31 dagar (6 mars—5 april) tillryggalades c:a 65 mil, dvs. c:a 21 km om dagen i genomsnitt. I gällande tågordningsreglemente föreskrevs, att 2—3 mil skulle tillryggaläggas pr dag efter väder och väglag men att det skulle rastas var tredje dag⁵. Hastigheten under reträtten från Tavastehus överskred således med endast 1 km om dagen den för normala förhållanden högsta fastställda. Dessutom är det känt, att åkning »ej sällan . . .

¹ Sveriges krig, II, s. 146; M. G. Schybergson, FT bd 40 (1896), s. 458; N. v. D[ardel], Stockholms öfverståthållare (PHT 1909), s. 108; L. Tingsten Åland ur militärisk och politisk synpunkt från 1808 till våra dagar (KVT 1925, Bihäfte 1), s. 5; P. Sörensson, art. W. M. Klingspor, Svensk uppslagsbok, XV, sp. 548.

² Jfr Erzherzog Carl, Ausgewählte Schriften, I, s. 100, II, s. 301, där det framhålles, att snabbheten är säkerhetens moder.

³ Valet av återtågsväg var givetvis ur denna synpunkt förkastligt men ansvaret härför faller, som ovan (s. 81) nämnts, ej på Klingspor, vilken fann sig bunden av magasinens läge. Se även Sveriges krig, II, s. 129 not 1. Jfr dock om magasinerna i Tavastehus Danielson, a. a., s. 96, 101. Möjlighet till parallellmarsch uppstod därigenom, något som D. H. v. Bülow (a. a., s. 54 f.) varnat för. Det låg då i fiendens intresse att genom skärmytslingar uppehålla den retirerande, tills återtågsvägen hunnit avskäras. Armfelt (C. v. Bonsdorff, FHT 1921, s. 122) och Suremain (a. a., s. 96) avstyrkte även partiella strider under reträtten. Jfr Birck, General Tolls krigsplan, s. 20 ff.

⁴ Sveriges krig, II, s. 146.

⁵ Konungens i nåder utfärdade tågordning . . . den 15 sept. 1791, § 1 mom. 3. År 1812 befalldes dock Jönköpings regemente att marschera till Karlskrona 25 km om dagen utan rastadag. Adlercreutz t. chefen för Jönköpings reg. 10/9 1812, Konzept, Generaladj:s arkiv, KrA.

i rätt stor skala» förekom¹, då enligt reglementet 8—9 mil skulle tillryggaläggas om dagen utan några rastedar.

Tidens marschtakt var f. ö. högt uppdriven². Som exempel på mer rekordartade prestationer må nämnas, att den bayerske generalen Wrede 1813 tillryggalade 30 mil på 8 dagar och att Murats trupper på vägen till Lübeck 1806 använde 24 dagsmarscher om 34 km³. Ärkehertig Karl räknar i utkast till operationsplan t. o. m. med dagsmarscher på 3 mil i genomsnitt, vartill väl ha kommit särskilda rastedar⁴. En yngre samtida svensk beräknade i en av Krigsvetenskapsakademien prisbelönt skrift, att högst 4 mil kunde tillryggaläggas pr dag och att minst 18 dagar behövdes för att förflytta en truppstyrka 50 mil, om den skulle förbli stridsduglig⁵.

Överhuvudtaget är det svårt att jämföra olika marschprestationer, då det synes vara omöjligt att i detalj fastställa i vad mån åkning förekommit. Skiftande yttre förhållanden med avseende på väder och vägslag samt terrängens beskaffenhet spelar naturligtvis också in i mycket hög grad. Det torde dock kunna påstås, att det ej var några omänskliga krav som ställdes på de finska soldaterna vid reträtten från Tavastehus⁶,

¹ Sveriges krig, II, s. 392 f.

² En tabell hos H. Giehl, *Der Feldherr Napoleon als Organisator* (1911), bil. 11, visar, att genomsnittliga dagsmarscher på 20—25 km var det vanliga, medan de 50 år senare blott voro 15—16 km. Detta kan möjligen förklara, att E. M. Arndt, *Schwedische Geschichten ...* (1839), s. 328 fann Klingspors reträtt långsam. Även expeditionsskr. C. Hederstierna klagade f. ö. över att reträtten gick sakta. C. Hederstierna t. S. Hederstierna (d. ä.) 27/3 1808, I h 13 a: 12, KB.

³ Kircheisen, a. a., IX, s. 391; Giehl, a. a., bil. 11. Enl. den senare använde Bernadotte för sin marsch till Lübeck 1806 23 dagsmarscher om i genomsnitt 26 km. Vid ett annat tillfälle tillryggalade samme marskalks trupper 31 mil på 11 dagar. Höjer, a. a., s. 302.

⁴ Carl, a. a., I, s. 291 ff.

⁵ N. H. Åkerstein, KVH 1816, s. 4. Akademien anmärkte t. o. m. (a. a. s. 2), att marschen borde kunna ske ännu snabbare.

⁶ Det bör dock nämnas, att de den 5 mars utfärdade marschrouterna upptogo längre dagsmarscher än de som verkligen utfördes. Sveriges krig, II, bil. 68; jfr bil. 24.

även om den djupa snön och den stränga kölden tvingade dem att prestera sitt yttersta¹. Vissa perioder ha dessutom varit särskilt ansträngande t. ex. 23—29 mars, då dagsmarscherna på grund av det kritiska läget som ovan nämnts voro vida längre än i genomsnitt². Enligt den nyss åberopade pris-skriftens beräkningsgrunder borde den finska armén i bästa fall ha kunnat tillryggalägga sträckan Tavastehus-Kalajoki på 25 dagar i stället för 31.

En viss mätare på de krav, som Klingspor ställde på sin armé, synes man även kunna få genom att undersöka dennas avgång under reträtten. Enligt styrkebeskeden var den från 1 mars till 15 april endast c:a 300 man³. Antalet under reträtten av utmattning efterblivna, på grund av sjukdom kvarlämnade eller deserterade var således obetydligt c:a 4 % av samtliga stridande. Antalet sjuka tycks också ha varit litet och uppges den 18 april till 210 man, de sårade inräknade⁴, vilken summa att döma av brigadernas styrkebesked dock snarast bör fördubblas. Till jämförelse kan nämnas, att ryssarnas förluster synas ha varit betydligt större och för den division som delvis följde efter Klingspor redan den 1 april c:a 8 %⁵.

Dessa siffror och framför allt den goda anda, som rådde inom armén⁶, torde visa, att ansträngningarna varken fysiskt eller psykiskt överstigit dennas förmåga och även helt kunna vederlägga talet om den alltför stora hastigheten. De anförda omständigheterna synas även ådagalägga, att Klingspor, som

¹ Se t. ex. Sveriges krig, II, s. 138 not 1.

² Se ovan s. 85; jfr Sveriges krig, II, s. 392.

³ Se brigadernas styrkebesked mars—april 1808, Krigshandl. 1808—09, vol. 80, 81, KrA.

⁴ K. E. Lindén, Sjukvård och blesstyrer under kriget 1808—1809 (SSLF 85, 1908), s. 21 f. — Savolaksbrigaden tycks ha lidit betydligt mer under reträtten. Antalet meniga minskades från krigsutbrottet till mitten av april med c:a 220 man eller över 6 %. Aminoff, Relation, s. 5 f.; Sveriges krig, II, bil. 31. Antalet sjuka uppges till ej mindre än 400. Lindén, a. a., s. 63.

⁵ Se Sveriges krig, II, bil. 17, 28. — För Tutjkovs division tyckas förlusterna (se bil. 15 och 30) $\frac{12}{4}$ 1808 ha stigit till inte mindre än 16 %.

⁶ Se bl. a. Suremain, a. a., s. 96 f.; Danielson, a. a., s. 128, 141.

så väl hade trupperna i sin hand, måste ha ägt betydande ledareegenskaper ¹.

Kritiken har emellertid även gällt reträttens längd. Man har med flera samtida menat, att återtåget bort avbrytas vid Vasa eller åtminstone i Jakobstadstrakten ². Då Gamlakarleby och Uleåborg från början nämnts som de farliga punkterna, kunde reträtten rimligtvis ej avbrytas, förrän klarhet vunnits, att ingen fara hotade från det inre av landet. Detta tycks Klingspor dock ha fått först inemot mitten av april, sedan Gamlakarleby passerats ³. Skäl kunde dock även sedan finnas för fortsatt reträtt såsom önskvärdheten av att få Savolaksbrigaden under verklig kontroll och samverkan samt behovet att erhålla proviant från Uleåborg. Rent psykologiskt bidrog säkert även, att denna trakt från början kommit att stå som återtågets mål ⁴, och att Klingspor på grund av sin försiktiga läggning icke ville ta några risker. Det sistnämnda tycks ha varit det enda verkliga skälet för planerna på en fortsatt reträtt norrut i slutet av april, vartill ingen faktisk anledning fanns. Bristfälliga underrättelser hade dock vållat farhågor för rysk övermakt.

c) *Kritiken av Klingspors underrättelseväsen.*

En av de svåraste anklagelser, som riktats mot Klingspor, är, att han skulle ha försummat kunskaparväsendet ⁵.

¹ I detta sammanhang må erinras om att ärkehertig Karl ansåg ett vinterfälttåg som ruinerande (a. a., I, s. 14) och reträtt i alla avseenden mer påkostande än framryckning (a. a., II, s. 264).

² Sveriges krig, II, s. 147, 152; Danielson, a. a., s. 124; Suremain, a. a., s. 96.

³ Se ovan s. 86 f.

⁴ Se ovan s. 64 f., 77 f. om förhandlingarna i krigsberedningen och i krigsrådet i Tavastehus. — Lägre officerare antogo tidigt, att reträtten skulle utsträckas till Sverige. G. Cavalli t. S. Hederstierna ⁴/₃ 1808, Hederstiernas arkiv, KrA; C. Fock t. sin hustru ¹⁰/₅ (Donner, Genos, I, s. 73 f.); N. C. Mörner t. C. G. Mörner ¹⁵/₃, Esplunda.

⁵ M. G. Schybergson, FT bd 40, s. 458; Morén, a. a., s. 440; Grimberg, a. a., VII, s. 637; Grimberg—Söderlund, a. a., s. 219. Jfr även Sveriges krig, II, s. 151.

Detta fungerade emellertid ofta illa i dåtidens arméer. Napoleons underrättelsetjänst ansågs visserligen mycket väl organiserad, men dess tillförlitlighet synes främst ha berott på möjligheten att få någorlunda korrekta uppgifter av civilbefolkningen, ett medel som knappast existerade vid en snabb reträtt¹.

De möjligheter, som stodo Klingspor till buds att få visshet om fiendens styrka och rörelser, synas ej ha varit särskilt stora. Att upptaga strid med de efterföljande ryssarna var både farligt på grund av tidsförlusten och tämligen meningslöst, då det var de från Savolaks kommande, som utgjorde det allvarligaste hotet².

Det svåra väglaget och fiendens talrika lätta trupper hindrade enligt Klingspors mening mer omfattande rekognosceringar³. 1700-talets kavalleri, från vilket det svenska år 1808 näppeligen i högre grad skilde sig, var ej heller ägnat för spaningstjänst⁴. Detta har emellertid i många fall icke beaktats⁵. Belysande är f. ö., att medan krigsdeltagaren Montgomery klandrar, att civilbefolkningen ej utnyttjades tillräckligt istället för att man litade på förposter och rekognoscörer, beklagas det i Sveriges krig, att man på svensk sida nöjde sig med uppgifter av befolkningen i stället för att företaga

¹ Giehl, a. a., s. 40, 48 f.; Kircheisen, a. a., VIII, s. 65, IX, s. 56, 301 f. — O. Kuylenstierna, Hjältarna i Fänrik Ståls sägner (1927), s. 73 talar även något överraskande om lantbefolkningens i Finland likgiltighet. Jfr Sveriges krig, II, s. 399. Det skulle i och för sig eljest ha varit teoretiskt tänkbart, att organisera ett spion- och rapportsystem inom det ockuperade området, så att Klingspor fått uppgifter om fiendens rörelser. Oavsett de praktiska svårigheter som kunde finnas, förutsatte ett dylikt system, att man hade förtroende för civilbefolkningens uppgifter, vilket varken Adlercreutz eller de svenska generalstabshistorikerna ännu på 1890-talet hade. Se framställningen nedan.

² Reflexionerna i Sveriges krig, II, s. 146 om det egendomliga i att 12 ryska kompanier jagade 36 svenska, äro således helt missvisande.

³ Sveriges krig, II, s. 399.

⁴ Delbrück, Geschichte der Kriegskunst, IV, s. 327; jfr Bülow, a. a., s. 103; Giehl, a. a., s. 42.

⁵ Sveriges krig, II, s. 399; Danielson, a. a., s. 122; Jfr Kircheisen, a. a., VIII, s. 65 f., IX, s. 56.

rekognosceringar o. dyl.¹ Så kunna uppfattningarna växla, och det finnes allt skäl att i detta sammanhang varna för anakronismer. Tron på nyttan av rekognosceringar och på spionrapporter var omkring 1800 också ringa². De senares otillförlitlighet ligger ju ock i öppen dag, och det hände, att t. o. m. Napoleon kunde bli svårt vilsledd³. Clausewitz, som starkt underströk den mänskliga benägenheten att över-skatta fienden och tro det värsta, ansåg det t. o. m. förlåtligt, att en rysk general år 1812 antog sin motståndare vara 3 gånger starkare än han verkligen var⁴.

Om det likväl brast i den finska arméns underrättelse-väsen, var skulden icke Klingspors personliga. Vid ankomsten till Tavastehus blev han oroad över bristen på uppgifter om fienden och sökte strax inskärpa vikten av dylika hos sina underordnade, åtminstone Adlercreutz⁵. Samtidigt befalldes generalkrigskommissariatet att ersätta, vad brigadchefen Palmfelt utbetalade till kunskapare⁶. Något senare under åter-tåget begärde Klingspor, att Adlercreutz till vad pris som helst

¹ Montgomery, Historia, I, s. 114 f.; Sveriges krig, II, s. 127 f.

² Ett mycket ironiskt uttalande om rekognosceringar möter i G. K. von Döbelns Berättelse om fälttåget i Savolaks 1789 (1923), s. 34. En sådan inställning kan i viss mån förklara, att skidlöparpatruller ej begagnades, vilket föreslås i Sveriges krig, II, s. 400. Det berodde dock troligen mest på bristande förståelse för skidans betydelse i fält. — Uttalanden om spionupp-gifter se Aminoff, Relation, s. 48 not (ett mycket överlägset yttrande av Adlercreutz); N. C. Mörner t. C. G. Mörner ^{17/1} 1809), Esplunda. Döbeln (a. a., s. 28) sätter däremot stort värde på spioner.

³ Giehl, a. a., s. 41 f., Förutfattade meningar sägas ha vållat kejsarens fall.

⁴ Clausewitz, Hinterlassene Werke, VII, s. 171, jfr I, s. 18, 233.

⁵ Klingspor t. Adlercreutz ^{4/3} 1808, MKA I, s. 55. Jfr Danielson, a. a., s. 101. I »Sveriges krig» (II, s. 127) riktas skarp kritik mot de före Klingspors ankomst vidtagna åtgärderna med hänsyn till att de gjort det omöjligt att få närmare upplysningar om fienden. Jfr ovan s. 100.

⁶ Order t. generalkrigskommissariatet ^{4/3} 1808 (avskr.), Krigshandl., vol. 265, KrA. — Gripenberg gjorde under mars ganska betydande utbetalningar till kunskapare. Danielson, a. a., s. 122; G. A. Gripenberg, Generalmajor H. H. Gripenberg, s. 94. Jfr om spionutgifter under 1788 års krig Birck, a. a., s. 163 not 2.

skulle ta reda på huru stora fientliga styrkor, som nalkades från landets inre, vilket brigadchefen ej gjorde bättre än att han några dagar senare kunde uppge fienden till 18 000 å 25 000 man istället för c:a 8 000 man ¹.

Klingspor tycks även bättre än sina underordnade ha förstått att bedöma de inkomna uppgifternas sanningsenlighet och alldeles icke ha trott på de mest pessimistiska siffrorna. Han uppskattade således de mot Tavastehus anryckande trupperna till c:a 15 000 man ², medan Klercker påstod, att fiendens styrka var minst 24 000, ehuru den i verkligheten blott var c:a 11 000 man ³. Också senare under fälttåget visade sig Klingspor misstänksam mot överdrivna uppgifter ⁴. Att han likväl misstog sig om fiendens styrka och rörelser berodde säkert, utom på tidens dåliga underrättelseväsen i allmänhet, på att underbefälhavarna visade sig så försumliga och liknöjda ⁵. Betecknande och för excellensen berömligt synes vara, att den kritiske f. d. kaptenen J. F. Lagervall i sina minnen konstaterar, att Klingspor visste föga men Adlercreutz alls intet om fienden ⁶.

¹ Klingspor t. Adlercreutz ²¹/₃ 1808, MKA I, s. 58; Adlercreutz t. Aminoff ²⁵/₃, cit. Danielson, a. a., s. 123; G. A. Gripenberg, a. a., s. 94. Jfr om ryssarnas styrka ovan s. 76, 84, 104 not 5.

² Klingspor t. kon. ⁹/₃ 1808, Krigshandl., vol. 23, KrA; jfr P. v. Suchtelen, Kriget emellan Sverige och Ryssland åren 1808 och 1809 (övers. av R. F. G. Wrede, 1835) anm. 21.

³ C. N. af Klercker t. C. U. af Klercker ²³/₃ 1808 (avskr.), af Klerckerska arkivet, vol. II, KrA. Jfr Suremain t. hertig Karl ²/₃ 1808, W 309, UUB; Sveriges krig, II, s. 126 not. Då Klingspor ej visste, att trupper detacherats mot Sveaborg, är hans beräkning ganska korrekt. — Överdrivna uppgifter om ryssarnas styrka voro ju f. ö. allmänt gängse. Se [T. J. Petrelli,] Ett och annat från finska kriget 1808—1809 (KVT 1896), s. 656.

⁴ Jfr ovan s. 86 f. Sandels klagade i brev till icke namngiven adressat ¹⁹/₉ 1808 (Sandels' saml., RA) över att fienden var talrikare än Klingspor ville tro.

⁵ A. Grade (art. C. J. Adlercreutz, SBL I, s. 120) anser, att Adlercreutz' överdrivna uppgifter bidrogo till reträtten från Tavastehus. Jfr dennes om-döme om spionuppgifter Aminoff, a. a., s. 48 not.

⁶ J. F. Lagervall, En karelsk jägares sorgliga minnen (Suomi 1866, Jakso 2, Osa 6), s. 264.

Det återstår att pröva, om Klingspors antaganden i och för sig kunna anses rimliga. Vad beräkningarna av fiendens styrka beträffar, är det tydligt, att hinder knappast skulle ha mött för ryssarna att sända 30 000 man till Finland¹. Möjligheterna att komma fram med större styrkor på vägarna genom landets inre voro väl mindre än Klingspor beräknade, men det bör observeras, att han själv tänkt på att begagna ett par av dessa². Överlöparen G. M. Sprengtporten, vars militära sakkunskap och lokalkännedom torde vara obestridliga, hade även föreslagit, att en rysk kår skulle sändas genom norra Savolaks till Uleåborg för att avskära den svenska återtågslinjen, och den ryske krigsministern Araktjejev ansåg, att 4—5 000 man borde kunna komma fram var som helst³. Den krigshistoriska erfarenheten visar även, att ett räknande med oframkomliga vägar lätt kan få katastrofala följder. De svenska generalstabshistorikerna framhålla ock, att läget kunnat bli verkligt allvarligt, om Buxhövden beordrat Tutjkov till Uleåborg istället för Vasa⁴. Anledningen till att han ej gjorde detta var som nämnts, att den ryske överbefälhavaren hoppades på ett svenskt återtåg över Kvarken. Att han lät endast 2 000 man följa efter från södra Finland, tycks dessutom ha berott på fruktan för att Klingspors reträtt var en krigslist⁵.

¹ Jfr ovan s. 76 not 1. I slutet av sept. voro ryssarna över 50 000. Suchtelen, *Precis*, bil. V.

² Se ovan s. 80. — Nordensvans ironi (1808, s. 83) träffar således ej Klingspor. Dessutom ansågos ju rekvisitioner i allmänhet blott möjliga i fiendeland, se ovan s. 73.

³ Danielson, *Finlands förening med Ryska riket* (1890), s. 53 f.; E. Zeeh, *Studie över katastrofen vid Kalix* (KVT 1915), s. 67. — Hovrättspresidenten Tandefeldt ansåg vägarna i det inre framkomliga för en större truppstyrka. Tandefeldt t. F. Gyllenberg 17/3 1808, Kanslitjänstemännens koncept o. mottagna skriv., vol. 116, RA. Jfr även Suremain t. hertig Karl 5/5 1808, W 309, UUB.

⁴ Sveriges krig, II, s. 200, jfr Caulaincourts dep. 21/5 1808 (N. Mikhailowitch, a. a., II, s. 147). I detta fall hade nog risk förelegat, att Cronstedt utan verkligt motstånd låtit tvinga sig undan, så att ryssarna kommit mellan honom och Klingspor. Jfr C. A. Adlersparre, *Erinringar vid »grefve Magnus Björnstjernas anteckningar»* (1853), s. 173.

⁵ Sveriges krig, II, s. 132.

Buxhövdens dispositioner torde således kunna förklaras. Han följde dock en plan, som säkert var sämre än den hans svenske kollega beräknat, och Klingspor synes därför i brist på närmare underrättelser ha handlat efter rimliga antaganden, som voro väl förenliga med vad ryssarna kunnat vara i stånd att förverkliga.

d) *Kritiken av Klingspors person.*

Även i de modernaste historiska framställningar talas det om Klingspors feghet som orsak till reträttens förlopp¹. Oriktigheten häri torde tillräckligt klart framgå av vad som ovan sagts om de verkliga skälen. Någon böjelse för kapitulation synes han ej ha haft², ehuru en utpräglad försiktig och pessimistisk läggning samt svag hälsa³ kom honom att under återtågets slutskede se läget allvarligare än det verkligen var. Även då delades emellertid hans uppfattning av många andra, och skulle man ha krävt att den, som utsågs till överbefälhavare i Finland, borde anse sig i stånd att försvara landet⁴, skulle det säkert ha blivit svårt att överbudet tillsätta befattningen.

Valet av överbefälhavare torde således ej böra klandras⁵. En mer oförvägen general, t. ex. G. M. Armfelt, skulle ha kunnat utnyttja ryssarnas obestriddliga missgrepp, men han

¹ Se t. ex. Morén, a. a., s. 442.

² Se t. ex. hans brev t. kon. ²³/₃, ¹⁷/₄ 1808, Krigshandl., vol. 23, KrA, F 730, UUB; E. G. v. Döbeln, Några anteckningar, I, s. 204 f.; Danielson, a. a., s. 120 f., 139 f.; jfr ovan s. 82 ff.

³ Jfr Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok, VIII, s. 124.

⁴ Detta har dock gjorts bl. a. av N. v. Dardel, PHT 1909, s. 113. — Enligt Ehrenheim hade Klingspor sagt sig ej kunna göra det. G. Montgomery, a. a., I, s. IV not; Schinkel-Bergman, a. a., IV, s. 54. Jfr Montgomery (a. st.), Danielson (a. a., s. 63 ff.) och C. v. Bonsdorff (G. M. Armfelt, II, s. 403 ff.), att Klingspor ej velat avgå. I april skrev han själv, att ett skiljande från befälet vore den största olycka, som kunde drabba honom. Klingspor t. kon. ¹⁷/₄ 1808, F 730, UUB.

⁵ Så redan Petrelli, KVT 1895, s. 535 ff.; Kuylenstierna, a. a., s. 77 f. Jfr däremot bl. a. E. Hornborg, Finlands hävder, III, s. 453.

skulle lika snart ha kunnat förlora hela armén¹. Klingspor kände dessutom de finländska förhållandena bättre än de flesta och hade tidigare verkat med stor energi för landets försvar². Hans strategiska duglighet torde snarare ha legat över än under genomsnittet bland den äldre skolans män, och han visste att med seg målmedvetenhet fullfölja en plan. Som taktiker var Klingspor uppenbart mindre betydande³. Redan hans bräckliga hälsa satte honom ur stånd att utöva den omedelbara ledningen på ett slagfält, varför det endast torde ha varit till fördel, att han höll sig på avstånd från dessa⁴.

Klingspor var framför allt expert på arméns försörjning⁵, och hans insatser på detta område betonas t. o. m. av hans bittraste kritiker⁶. Betydelsen av hans omsorg om arméns förplägnad ligger i öppen dag. Den goda anda, som trots den långa reträtten rådde bland hans underordnade, berodde nog inte minst härpå samt på överbefälhavarens älskvärda

¹ Det bör även observeras, att Armfelt var obenägen att mottaga befälet. C. v. Bonsdorff, a. a., II, s. 402 ff.

² Klingspor hade 1796 med stor energi och duglighet satt Finland i försvarstillstånd. G. Rein, Klingspors försvarsåtgärder i Finland 1796 (FHT 1921, s. 101 ff.). Troligen i samband med Aborrforskonflikten hade han tagit initiativ till ett lantvärn. G. Samuelsson, Lantvärnet 1808—1809, s. 19, 33 f.

³ De från högkvarteret utgående ordena under reträtten få mycket beröm i den anonyma uppsatsen Handlingar rörande Kungliga Österbottens regemente för åren 1806, 1807, 1808 och 1809 (FMT 1892, s. 245), där förtjänsten emellertid tillskrives Löwenhielm.

⁴ Klingspors färdande framför trupperna under återtåget var f. ö. ej något enastående. Den ryske generalen von Bennigsen for 1807 på samma sätt. Kircheisen, a. a., VII (1931), s. 281. Under fälttåget i Finland 1808 synas brigadcheferna ofta ha rest före sina trupper antingen färden gick i riktning mot eller från fienden, t. ex. Palmfelt vid reträtten från Lappfjärd enl. hans egen rapport 1/9 1808 (tr. FMT 1893, s. 57 ff.) och Gripenberg, då hans trupper skulle öppna väg vid Gamlakarleby (Klingspor t. Adlercreutz odat., sept. 1808, MKA, I, s. 67).

⁵ Detta framhölls av en dansk iakttagare redan 1791. T. J. P[etrelli], Dansk omdöme om svenska generalitetet 1791 (PHT 1900), s. 165.

⁶ T. ex. Attorps, a. a., s. 15 f.

och vinnande sätt¹. I fråga om personlig auktoritet, försiktig krigföring och bräcklig hälsa synes Klingspor ha visat stora likheter med sin samtida, den berömde, likaledes enögde ryske fältherren Kutusov, som ej heller gått fri från klander².

e) *Sammanfattning av antikritiken.*

En genomgång av de anmärkningar, som riktats mot den finska huvudhärens återtåg våren 1808 och mot dess överbefälhavares person, har således givit till resultat, att de i det väsentliga kunnat vederläggas. Armén har ej flytt för sin egen skugga³ utan för en enligt tidens strategi högst reell fara, som blev till intet främst tack vare fiendens missgrepp. Marschtakt och underrättelseväsen stodo i överensstämmelse med tidens gängse. Överbefälhavarens pessimism var lika litet något enastående. Hans försiktighet gick väl stundom långt, och hans krafter bestodo i april ej provet, men han hade löst sin huvuduppgift att bevara armén till sommarens fälttåg. Om detta skulle bli lyckosamt berodde nu främst på om de uppgjorda planernas båda andra huvudförutsättningar uppfylldes lika bra: att Sveaborg höll stånd och att tillräckliga förstärkningar erhöles från det egentliga Sverige.

En mer allvarlig anmärkning skulle man i detta sammanhang kunna rikta mot Klingspor: att han i sitt förslag till instruktion för Savolaksbrigaden ej insatte något om att denna skulle rätta sin marsch efter huvudhärens operationer,

¹ T. o. m. C. M. Möllersvärd tycks charmerad efter ett samtal »mellan 3 ögon». Hausen, a. a., s. 191.

² A. Fournier, Napoleon I, III (2. Aufl., 1906), s. 103, framhåller, att Kutusov trots att han knappt kunde stiga till häst (jfr om Klingspor J. T. Charpentiers anteckningar, F 812 t, UUB), hade trupperna så i sin hand, att han kunde beordra reträtt utan att riskera arméns upplösning. R. Wilson, Private Diary ... 1812, 1813, 1814, I (1861), s. 204, 208 klagar över att Kutusov höll sig borta från slagfälten och var personligen räddhågad. Kircheisen (a. a., IX, s. 166) anser däremot, att den ryske fältherren ej hade så orätt, då han sökte bespara sina sammansmältande trupper blodiga strider.

³ Så Zeeh, Ur journaler och dagböcker från 1808—1809 års krig, IV (Norrlands försvar, 1937), s. 52.

så långt några möjligheter därtill funnos¹. Planen att till det yttersta försvara Jorois har dock betecknats som så god, att den måste ha uppgjorts i samråd med någon i de lokala förhållandena väl insatt person, troligen Sandels². Hade den följts, skulle den anmärkta bristen säkert ej heller ha blivit av större betydelse. Det är dock egendomligt, att den i allmänhet så långtänkte Klingspor ej synes ha räknat med möjligheten, att Savolaksbrigaden kunde bli fördriven från Jorois, innan huvudhären hunnit så långt norrut, att den ej kunde genskjutas.

Det må till sist påpekas, att krigets ryska historieskrivare äro ganska gynnsamma i sina omdömen om Klingspor. Paul van Suchtelen finner visserligen, att de ryska framgångarna själva voro »un éloge des combinaisons dont ils étaient le fruit» men medger, att Klingspors snabba återtåg jämte ett par andra omständigheter rubbat Buxhövdens planer. Det hade således ej lyckats att avskära den finska armén, då denna icke som beräknat gjorde något längre motstånd i södra delen av landet. Kärnan i fiendens här hade därför räddats nästan oskadd³.

Den i allmänhet mer chauvinistiske A. I. Michailovskij-Danilevskij uttrycker sig på ungefär samma sätt. En anse-
lig del av Finland hade visserligen intagits, men Klingspors
huvudstyrka hade ej lidit någon förlust och kunde vid för-
ändrade förhållanden agera offensivt, då utgången var oavgjord
och fälttåget drog ut på tiden⁴.

¹ Klingspor t. kon. $\frac{3}{2}$ 1808, Överbefälhavarens i Finland skriv. till K. M:t, vol. 21, RA; jfr ovan s. 66, 80 f.

² Fr. Cygnaeus, Bilder ur förgångna tidens lif, I, s. 77. Klingspor hade sannolikt nog av både lokalkännedom och strategisk blick för att själv kunna utse lämplig försvarsställning.

³ Suchtelen, Précis, s. 24 f. Red. av Medborgerlig militär-tidning (1828 nr 12) finner ock Suchtelen för mild i sina omdömen om vissa svenska befälhavare.

⁴ Michailofski—Danilefski, a. a., s. 16 f. — Tillfångatagandet av alla trupper i Finland hade från början uppställts som ett av målen för operationerna. Att de skulle kunna komma undan, ansågs uteslutet. Caulaincourts dep. $\frac{3}{1}$ 1808, N. Mikhailowitch, a. a., I, s. 53 f. När det verkligen

De samtida, både vänner och fiender, gåvo således Klingspor sitt erkännade. Som framgår av det förut sagda var det berättigt med hänsyn till hans omfattande strategiska kunskaper, hans allmänt erkända skicklighet som organisator och hans stora förmåga att vinna de underordnades förtroende samt tillgivenhet. Trots att excellensen på grund av dessa egenskaper troligen kan anses som den främste av det dåvarande svenska generalitetet var han icke någon verklig fältherre. Endast en sådan skulle ha kunnat ge fälttåget i Finland en bättre utgång, så ogynnsamma som styrkeförhållandena voro och än mer blevo senare under året 1808. Detta jämte Sveaborgs fall gjorde, att återtåget till Österbotten ej fick avsedd betydelse, vilket säkert i sin tur bidragit till det oförmånliga bedömandet av reträtten, som i och för sig var oförtjänt av samtidens ampla lovord.

Efterskrift.

Först sedan ovanstående uppsats inlämnats till sättning, fick förf. tillfälle att ta någon del av Gustaf Löwenhielms återfunna brevsamling¹. Denna synes dock innehålla föga material från våren 1808. Där finnas likväl 2 skrivelser från Klingspor och 7 från Adlercreutz härstammande från denna tid. I en instruktion för Löwenhielm den 15 febr. uppgav Klingspor den finska arméns styrka till endast 17000 man. Underskattningen beror tydligen på att vargering m. m. ej medräknats² men förefaller dock anmärkningsvärd. Det förtjänar även att påpekas, att någon särskild skyndsamhet vid en ev. reträtt ej föreskrevs utan blott uppmärksamhet, så att hären ej bleve avskuren. Vägen skulle tagas över Tammerfors och så väl vidare över Ikalis-Lappo.

Adlercreutz' brev äro samtliga odaterade utom det första, som är dagtecknat den 8 mars. Det bekräftar, att brigadchefen ej deltagit i krigsrådet i Tavastehus och ger liksom i allmänhet även de odaterade skrivelserna uttryck åt en pessimistisk sinnes-

lyckades, väckte detta rysk oro. Caulaincourts dep. ^{20/4} 1808, N. Mikhailowitch, a. a., II, s. 87.

¹ Jfr G. Hornwall, Gustaf Löwenhielms efterlämnade papper, Sc. XVIII, s. 240 ff.

² Jfr Sveriges krig, II, bil. 19, 20; ovan s. 76.

stämning. Några tvivel om fiendens överlägsenhet uttryckas aldrig, men det säges ej heller något om reträttbeslutets lämplighet¹. De odaterade breven äro alla skrivna under de sista 14 dagarna av mars. Av ett bland dem (c:a ²⁰/₃) framgår, att högkvarteret vid reträttens anordnande förbiset en genväg från Tammerfors till kusten. Adlercreutz hade därför trott, att han blivit avskuren från huvudstyrkan. »Men Gudi låf at ej alt det onda skier som kan skie och at våra fiender ibland ej bär sig klokare åt än vi . . . de äro mycket Precauta och springa ej mer så blintvist på oss.» Ryssarnas besättande av Kuopio förtjänade enligt brigadchefens mening särskilt beaktande. Hans ovilja mot kunskapare framgår även av ett bland dessa brev (c:a ²⁶/₃), där det omtalas, att bönder sänts ut att spana men att »de skurkarna» återvänt, så snart de stött på ryska trupper. De hade dock inhämtat, att ryssarna skulle ha tågat mot Vasa i st. f. mot Gamla-karleby, vilket möjligen bidragit till Löwenhielms önskan den 28 mars att avbryta återtåget². Vid samma tid betonade Adlercreutz starkt truppernas behov av vila, något som förefaller tämligen självklart efter den ansträngande marschen.

¹ Jfr ovan s. 78 not 2, 89.

² Jfr ovan s. 107 f.

Sture M. Waller.